

PROTESTÁNS ETIKA – PARASZTI ERKÖLCS

Adatok a sárközi parasztság erkölcsi értékrendjéről

A Tolna megyei Sárköz Magyarország egyik jellegzetes tájegysége. A Duna és a Sárvíz által határolt területeken lévő Ócsényhez, Decshez, Sárpilishez és Alsónyékhez, tehát a néprajzi értelemben vett klasszikus sárközi falvakhoz számítjuk még Báta református lakosságát és távolabb a műveltség hasonlósága alapján Érsekcsanád, Szeremle, valamint a Zengő környéki református magyar falvak: Váralja, Zengővárkony, Pécsvárad és Hidas népét is. E falvak műveltségbeli hasonlóságát a gyakori összeházasodás erősítette, tartotta fenn annyira, hogy felmerült az a gondolat a kutatók körében, hogy a zengőalji magyar falvak népe a sárközi magyarság kirajzása lenne vagy fordítva. Ezt azonban semmivel sem lehet bizonyítani. Valószínűbb, hogy egy szélesebben elterjedt, de a török világban elpusztult nép és paraszti műveltség emlékeit őrzik ezek a szigetként fennmaradt falvak, melyek közti teret nagyrészt német telepesek töltötték ki. Ez az idegen környezet egymáshoz kényszerítette az azonos műveltségű, nyelvű és vallású magyar falvakat. A Sárköz és a vele rokon községek megyényi területek magyarságát, illetve maradványát őrizték meg.¹ Zentai János tanulmányában továbbmegy, adatokkal bizonyítja, hogy „ha a ma még élő sárközi jellegű szélső településeket – Ócsény – Érsekcsanád – Szeremle – Mohács – Belvárd – Pécsvárad – Váralja – Ócsény a térképen egyenes vonallal összekötjük, tekintélyes területet kapunk. Bátran feltehetjük, hogy amikor itt a magyarság még nem pusztult ki, az egész – így körülhatárolt – területet a ma sárközinek mondott népcsoport elődei lakták.”²

A török hódoltság nemcsak a lakosság számában jelentett változást, hanem az e tájon virágzó kultúrában is. A hadak útjának kitett, védtelen terület teljesen elvadult, s a korábban itt virágzó humanista műveltség is lehanyaglott. A hódoltság előtt virágzó mintegy 30 sárközi településből mindössze öt maradt meg lakott helynek. A török uralom annyiban kedvezett az itt élő magyarságnak, hogy nem gátolta a protestáns vallás gyakorlását és terjedését.

A Sárköz a magyar területek közül az első között fogadta be az új hitet, már az 1540-es években terjedt itt a reformáció, és Tolna mezővárosa vált a hódoltsági területek egyik protestáns szellemi központjává. Itt már a 16. század második felében protestáns főiskola működött, a külföldet megjárt, művelt, a kor európai színvonalán álló tanárokkal, kik közvetlen kapcsolatban voltak a hitújítókkal. Tolna mellett Decs, a Sárköz legnagyobb települése is jelentős szerepet játszott a reformáció terjesztésében. Eddig ismert forrásaink szerint a Sárközben először itt bukkant fel – 1540-ben – protestáns prédikátor, bizonyos Gergely pap. Decs olyannyira fontos volt a korai magyar reformáció időszakában, hogy 1566-ban Szege di Kiss István superintendens itt tartott zsinatot.

A reformált vallást felvétele óta buzgón és kitartóan támogatták a sárközi jobbágyok annak ellenére, hogy a török kiverése utáni helyzet nem kedvezett nekik. A 18. század során a sárközi községek lakosságának igen sok megaláztatást, üldöztetést kellett elviselnie, amiért ragaszkodott ősei vallásához. Ez az állapot a 18–19. század fordulójára megváltozott, konszolidálódott a református egyház helyzete a sárközi falvakban.

A paraszti erkölcsről

A paraszti erkölcs sajátos szintézis eredménye: egyrészt olyan szabályok kialakítása, melyeket a szigorú létfeltételek szabtak meg az évszázadok során, a munkamorál, a józanság, a mértéktartás stb. Másfelől azt is figyelembe kell venni, hogy a mértéktartásnak, a munka elvégzésének általában az egyszerű és kiegyensúlyozott életvitelnek valláserkölcsi indítékai is vannak. Max Weber óta tucat számra jelentek meg a tanulmányok arról, hogy a középkor túlvilág felé forduló világgépét a protestantizmus – azon belül is a kálvinizmus – hogyan alakította át „evilágivá”.³

Természetesen nem lehet kihagyni ebből a szintézisből a hatósági kényszert sem, melynek történelmi előzményei vannak: a nép „bűneit” nagyon is számon tartották, és nyilvános megszégyenítésben részesítették a vétséget elkövetőket. A paraszti erkölcsöt az egyén úgy fogja fel, mint a megfellebbezhetetlen rendet, mely egyetlen alapja lehet a közösség együttélésének. Az erkölcsi értékrend lényege nem a merev etikai szabály, hanem a közösségi lét zökkenőmentes biztosítása, az egy közösségbe tartozó emberek mindennapi életének jó összehangolása, amely teret enged igazi közösségekhez méltóan az emberi gyarlóságoknak, az esendő emberi természetnek is.

A faluközösség a szokás és hagyomány hatóereje által kitermelt olyan erkölcsi szabályokat, amelyek mindennapi

1 Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ártéri mentesítés befejeztéig. (Tanulmányok Tolna megye történetéből VII. Szerk.: K. Balog János) Szekszárd, 1976. 101.

2 Zentai János: Baranya megye magyar néprajzi csoportjai = Ethnographia LXXXIX 1978. 5–43.

3 Nagy Olga: A törvény szorításában. Bp., 1989. 225.

életében döntő módon érvényre jutottak. Az erkölcsi normatívák az egyének életében cselekvést, magatartást irányító szabályokként jelentkeztek, amelyekben megfelelően kellett végezni minden tevékenységüket. A viselkedési szabályok elsajátítása a falu erkölcsi életének egyik összetevője volt csupán. A szabályok elsajátítása még nem jelentette azt, hogy a faluközösség minden egyes tagja minden helyzetben ennek megfelelően cselekszik, kötelező érvényűnek tartja a megtanult szabályokat az adott tevékenységi helyzetben. Ezért a közösség erkölcsi életében a tanulás mellett legalább annyira fontos volt a szabályok betartásának folyamatos ellenőrzése, a szabályok elleni vétség esetén pedig a mulasztás számonkérése.

Az erkölcsi-magatartási szabályok létezését, működését a megszokás ereje és a közösségi együttműködés támasztotta alá. Ez egyben biztosítékul szolgált arra is, hogy e szabályok betartását mindenki ellenőrizte, és az ellenőrzés kiterjedt az erkölcs megjelenési formáinak egészére, így a nevelés, a vallási élet, a munkavégzés, a játék, a szórakozás, a szerelmi élet, a párválasztás területeire, és az élet egyéb területein ható erkölcsi-magatartási és társadalmi együttélési formákra is. A közösségnek az élet minden területére kiható erkölcsi ellenőrzése erősen differenciálódott. Különösen szembetűnőek a minőségi, mennyiségi jellemzők mellett az ellenőrzés során kidomborodó nembeli és társadalmi különbségek.

A faluközösség tagjainak tevékenysége során az egyes tevékenységi típusok területén más és más arányban jelentkeztek és hatottak az erkölcsi szabályok, amelyek befolyásolták a cselekvést. Az erkölcsi normák mennyiségének biztosítása az ellenőrzés mélységét is meghatározta. Az egyes tevékenységi formáknál, a közösségszerveződést biztosító gyakorlati viszonyoknál jelentkező szabályok jelentősége változó intenzitású volt. Betartásuk elmulasztása különböző mértékben hatott a paraszti közösség életének egészére.

Az erkölcsi normák és viselkedési szabályok ellenőrzésében eltérő volt a nők és a férfiak szerepe. Egyes szabályok betartását csak a nők, vagy csak a férfiak ellenőrizték.⁴

Mivel a közösség társadalmi ranglétráján az egyes személyek, családok más-más fokon álltak, ennek megfelelően a közösségi életbe való belenevelődés folyamatában különböző mértékű szerepük volt. Társadalmi helyzetüknek megfelelően másképpen ellenőrizték az erkölcsi szabályok betartását. Sárpilisen még az 1930-as években is a nagygazda meginthette és megfenyíthette a rendtelenségen ért bármelyik falusi gyermeket, míg az ő csemetéit csak csoportjabeli. Az egyének és a családok létezésé, társadalmi helyzete szempontjából nem volt azonos jelentőségű a szabályok betartása, a szabályoknak megfelelő tevékenység elvégzése. Ez különösen a gazdák (de még az ő egyes gazdasági csoportjaik között is) a zsellérek, a „gyütt-möntek” és az iparból élők rétegénél mutatkozott meg eltérő módon. A közösség erkölcsi életének alakulásában a faluközösség vezetőinek meghatározó szerepük volt. A pap, a bíró, a jegyző és a tanító hivatali pozíciója, illetve választott feladatköre révén különleges helyzetet élvezett a közösségi műveltségi elemek hagyományozódásában, az erkölcsi élet alakítása folyamatában.⁵

W. G. Sumner, angol szociológus a világ egyes népeinek szokásait, erkölcsi normáit és viselkedésmódját számba véve és összehasonlítva arra a következtetésre jutott, hogy az amit „erkölcsösségnek, tisztességnek, illemtudásnak, illendőségnek” tekintünk, nagyon is viszonylagos és változó. Adatokkal bizonyítja, hogy az ami az egyik közösség életében a legszentebb törvény és erkölcs, egy másik nép, illetve egy másik közösség életében lehet megvetendő erkölcstelenség. Ugyanis az erkölcsösség mindig valamely közösség által elfogadott és a hagyomány által szentesített viselkedési és erkölcsi normák összessége. Sumner tehát az erkölcsnek a közösség által elfogadott és hitelesített jellegét hangsúlyozza, ami pedig nem egyezik az illető közösség szellemével, szokásaival, az mindig „erkölcstelen” is. „Az erkölcstelen – írja – sohasem jelent egyebet, mint hogy valami ellentétes az adott kor és hely viselkedési normáival.”⁶

Egy szélsőséges példa: két évszázaddal ezelőtt a boszorkányégetés még erkölcsös cselekedetnek számított.

Vallás és erkölcs

A vallás szerepe legerőteljesebben az erkölcs szférájában nyilvánul meg. Bár a római katolikus és a protestáns egyházakban eltérő módszerek, tanítások és gyakorlatok befolyásolták a híveket, ez a ráhatás egyformán igen eredményes volt. Ezt egyrészt saját erkölcsi tanításaik propagálásával, másrészt pedig a törvényszegések megtorlásával érték el. Mivel a keresztény egyházak erkölcsi felfogásának alapja a tízparancsolat volt, így állásfoglalásuk abban is megegyezett, hogy mit tartanak bűnnek.⁷

A Kálvin által képviselt szigor kiterjedt az egész életvitelre: a munkára, a hétköznapiakra. Az egyház különböző eljárások által érvényesítette akaratát. Ezek között már a középkorban is szerepelt a „kiprédikálás”: a lelkész belefoglalta prédikációjába mindazokat a vétségeket, amelyek az előző héten megestek. Az egyes példázatok – névvel vagy név nélkül – az intés és a fenytetés célját szolgálták. A kiprédikálás eszközt azonban az újabb korban a lelkészek csak

4 Veres László: Erkölcsi normatívák és tevékenységi típusok. Debrecen, 1984. 36–37.

5 Balázs Kovács Sándor: Sárpilis = Magyar Néprajz VIII. (kézirat)

6 W. G. Sumner: Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége. Bp., 1978. 621.

7 Nagy Olga: i. m. 228.

módjával gyakorolták, mert az érintettek sokszor igen hevesen reagáltak rá. Érthető a tartózkodás, hisz a lelkész mindenben híveitől függött, ők tartották el, adták össze létfenntartásához szükséges anyagiakat.

A kutatók körében általánosan elfogadott az egyháznak az a nagy alakító hatása, amelyet korábbi évszázadokban gyakorolt a magyar nép szellemi életére és kultúrájára. Az is közismert, hogy a református parasztság életében jelentős szerepet kapott az egyházak helyi igazgatására felállított presbitérium. Az egyház vezetői azonban már a reformáció korai századaiban igyekeztek híveik életét a vallás tanítása szerinti elveknek megfelelően befolyásolni. Ennek érdekében a református egyház igen jelentős fegyelmező munkát végzett, viszont a presbitériumok megalakulása előtti időszakban az egyházközségek felett álló egyházmegye, élén az esperessel sokkal aktívabban vett részt az egyes községek egyházi fegyelmező munkájában, mint később, a 19. század folyamán. Az egyházmegyei gyűléseken, az ún. synodusokon tárgyalták az egyházmegyéhez tartozó falvak lelkészei által bejelentett bűneseteket. A felsőbb hatóságok másik bíraskodási és ellenőrzési alkalmá a vizitáció volt, amikor is – évente egyszer – az egyházmegyei tisztségviselők kiszálltak, és a helyszínen vizsgálták meg a falvak erkölcsi állapotát, az eklézsia anyagi helyzetét. E korai időben a házassággal összefüggő ügyek az egyházmegyei fórum elé tartoztak, ezért a gyűlésekről készített jegyzőkönyvek zöme ilyen természetű: hűtlen elhagyás, házasságtörés, vadházasság, paráznaság stb.

A 19. században, a külön egyházi szervezet, a presbitérium megalakulása után is nagy mértékben megmaradt az egyházi és a világi bíraskodó testület korábbi személyi összefonódása. A két testület illetékességi területének elkülönítése a fegyelmezés terén sem következett be. A presbitérium elé kerülő ügyek nagy része pl. veszekedés, harag, perpatvar, amely esetekben békéltető funkciót töltöttek be. Akad azonban adat arra is, hogy haragosok ügyét a falu gyűlése előtt intéztek el. Az illetékesség eldöntésében a paráznaság büntetésénél is bizonytalanságot tapasztalunk. Az esetek nagyobb részében a nem házas személyek paráznaságát a presbitérium büntette, a nők paráznaságát pedig a bírák, de itt is vannak kivételek. Gyakori, hogy a megesett leányok csak azután mentek eklézsiát követni, miután a világi bíróság előtt már feleltek. Van eset, hogy egyházi és világi büntetést is kiróttak egyszerre. A presbitérium bizonyos esetekben az első fokú bíróság szerepét töltötte be. Ha a vétkesek nem jelentek meg, vagy ha nem fogadták el az ítéletet, az ügyet a presbitérium továbbadta a világi tanácsnak. Szembetűnő a presbitérium bíraskodási lehetőségeinek szűk volta. Maguk a presbiterek és a lelkész is tudatában vannak korlátozott lehetőségeikkel: gyakran kell kérniük ítéleteik végrehajtásához a községi tanács segítségét. Az eklézsiakövetésen kívül az intés, a figyelmeztetés és a dorgálás a kizárólagos eszközüik. A büntetés fokozatai: négy szemközti megintés,⁸ a tanúk előtti megfeddés, a gyülekezet előtti dorgálás, ezek után az úrvacsorától eltiltás, gyülekezetből való kitiltás.

A református egyház fegyelmező funkciója a 19. század harmincas éveiben már csak három bűnre korlátozódott: a káromkodásra, a lopásra és a paráznaságra, de a legtöbb esetben ezeket a világi igazgatás is büntette. E háromnak a büntetése is fokozatosan átcsúszott a világi bíróság, azaz a községi tanács illetékességi körébe. Az eklézsiakövetés során bűnbánatot tévő személyek jegyzékében legtovább mindenütt a paráznak szerepelnek. Amikor már minden más bűn büntetése átment a hatóság kezébe, a parázna személyeket még akkor is a presbitérium elé idézték, vagy ők maguk jelentkeztek. (Decsen még arra is van példa, hogy valaki 10 esztendő múltán jelentkezett bűneinek megvallására.) A világi hatóságok mindinkább kézbe vették a büntető igazságszolgáltatás munkáját, igyekeztek feleslegessé tenni az egyházfegyelmezést.

A szolidaritás, mint alapvető erény

A faluközösség és az itt évszázadok során kialakult paraszti erkölcs alapvető erénye a szolidaritás, amit a kifelé való elzárkózás szükségképpen eredményezett. Ez abból a felismerésből alakult ki, hogy másként nem tudták volna fenn tartani életkörülményeiket. A tüzet csak együttes erővel olthatták el, az árvizek ellen is csak összefogással védekezhetek. Sőt a faluba betelepülni szándékozó új lakosokkal szemben támasztott követelmények is ezt a célt szolgálták. A feudalizmus kori magyar falu zárt közösség volt, az őslakosok közé akárki nem telepedhetett le. Annál is inkább megválogatták a betelepülőket, mert aki belső telekhez jutott, valójában részese lett a település osztatlan közösségi tulajdonának, a legelőnek, kaszálónak, erdőnek is.

A faluba betelepülni csak az uradalom és a faluközösség együttes engedélyével és az eljáróság előtti személyes megjelenés után lehetett, e procedura tette teljes jogú falulakóvá a beköltözőt. „Piros Mihály Detsi Lakos Pilisi Lakos Vitéz Mihálynak Leányát Feleségül adván és Fiul magához fogatta. Melyben az Helység nem ellenkezik ha együtt lakások lehet, ha pedig egymással nem lakhatnának tutára adatik Vitéz Mihálynak, hogy Detsen se házhelye, se semminémü élelmére való Rét, vagy kert helyek az egy Ipájén kívül nem fog soha adatni.”⁹ „Pilisi Dávid József fia

⁸ A büntetések egyes fokozatairól részletesen ír: Balázs Kovács Sándor: „Nem viselem a remöte életöt.” Egy sárközi református presbitérium jegyzőkönyv feljegyzéseiből = Dunatáj 1980/1 37–48. Balázs Kovács Sándor: A presbitérium szerepe a sárközi parasztság életében = Dunatáj 1994/2–3. 65–74. Jávor Katalin: Egy 19. századi presbitérium jegyzőkönyv tanulságai = Népi kultúra – népi társadalom V–VI. 1971. 71–103. Illyés Endre: Egyházfegyelmezés a magyar református egyházban (XVI–XIX. században) Debrecen, 1941. 149.

⁹ Decs tanácsülési végzések 1793–1844. Szekszárdi Wosinsky Mór Múzeum Ethnográfiai Adattára – 1793. január 30.

Sándor elvette Gölöntsér János lányát, idejött lakni, tisztartó megengedte: mellynek ellene senkinek semmiféle szolga sem lévén az Ifjú is személye szerint be állítottván a Tanács eleibe (minthogy az magától be nem jött sem az Attyának annyira való gondoskodása nem volt, hogy azt be mutatta volna) ez tehát jó polgári és szolgálatokat illető kötelességekre meg intett.”¹⁰ Egy másik bejegyzés szerint „Balog Mihál Oláh Czigány, Bátáról vissza jöven Tisztartó által bé fogadtatott”¹¹

A decsi községi jegyzőkönyvben olvashatunk Kotsis Kovács István parázna, a falut megbotránkoztató életű személyről, aki tilos helyen való éjszakai csavargásáért 24 pálcautés büntetést kapott. Megérdemelte ezt – indokolta a községi tanács –, mivel „Helységbe való be jövetelekor is meg mondatot neki ha botránkoztató életet fog élni, mindenkor a Háza fel betsültetik, és a Helységből ki csapattatik.”¹²

A faluba beházasodni szándékozó legények egy része bizonyáglevelet hozott szülőfalujából vagy előző lakhelye előjáróságától, melyben igazoltatták becsületes magatartásukat. Így vitt „erkölcsi bizonyítványt” a decsi Balázs András Ócsénybe házasodásakor, melyben a decsi bíró szerint az ifjú „magát jámborul, józanon, és mindenképp ditséretes engedelmességgel úgy viselte, hogy mindnyájunknak hajlandóságát, s kedvét meg nyervén, belőle nem ok nélkül hasznos Polgárt reményelhetni”.¹³ Forrásainkból nem derül ki, hogy mennyire lett hasznos állampolgár Balázs András. Nem sok időt töltött egyébként Ócsényben; pár év múltán összekülönbözött feleségével és annak családjával, elvált, és visszatért Decsre, itteni örökségébe.¹⁴

Gyakran előfordult azonban, hogy ezek a bizonyáglevelek nem sokat értek, valószínűleg csak azért állította ki az előjáróság, hogy megszabaduljon a renitenskedő legénytől. Bizonyíték erre Kiss János ócsényi bíró levele, melyet a szekszárdi uradalom tisztartójának írt 1826. december 25-én: „... gyakorta tapasztaltuk, hogy a házasság által helységünkbe bé tszozott vidéki legények sem a Méltóságos Uraság, sem a helység dolgaiban rendes szolgálataikat nem tsak hogy pontosan nem teljesítik; de sőt inkább rossz példájokkal magokat mind ekkoráig annyira ki mutatták, hogy kéntelenek voltunk a Tekintetes Urtól miattok azon pironogatásokat hallanunk, hogy miért eresztők az olyan nyakas és pokolból jött gaz embereket helységünkbe, a kik rossz viseletével helységünk betsületit minduntalan fogyasztják. Ezen okból is, de különöbben azért, hogy most is vagynak olyan vidéki származású Legényeink a kik a házasságok után tüstént feleségeiket elhagyják, és máj napig is vagy Bátskába, vagy születések helyén tsavarognak, bátorkodunk a Tekintetes Urat alázatosan meg kérni a végett, hogy az illyes vidéki Legényeket bé hozó lakossainkat rendetlen tselekedeteiktől el tiltani: nevezetessen pedig Szeremlei Szabó Jánost, kinek egy Leányának 17 kérője lévén, és meg vetvén őket, egy Nyéki Legént szándékozik be hozni Helységünkbe, oda utasítani, hogy az Esküvések után Leánya a Férfjével együtt Nyékre mennyen lakni, kegyesen méltóztasson.” A levél hátoldalára a tisztartó feljegyezte, hogy aki lakó képpen a szekszárdi uradalomba „bé jönni akar magát nálam jelentse, különben bé nem eresztetik és általam tiltatik: Házasodni különben szabad és oda az hova való el menni.”¹⁵

A település határát is igyekeztek megvédeni a környező, idegen, főleg más nemzetiségű és vallású lakosoktól. Az alsónyéki Nagy Péter malmos, a malom melletti szilvását eladta egy bátaszéki németnek, a falu vezetőinek tudta és engedélye nélkül, amit a „Helység meg tudván a némettől mint Nyéki Határban lévő birtok él vétetett”, a már felvett vételárat a község kasszájából visszafizették.¹⁶

Munkaerkölcs és józanság

A protestáns paraszti értékrend másik jellemző területe a munkaerkölcs. Lényege, hogy szorgalmasan kell dolgozni. A munkaerkölcsöt a paraszti létfeltételek határozták meg, de voltak valláserkölcsi indítékai is. Max Weber utal arra, hogy a kálvinizmus épp azáltal fonódott egybe a kapitalizmussal, hogy a földi életre terelte a figyelmet. A munka valláserkölcsi indítékai abból az ótestamentumi tanításból származnak, miszerint Isten azzal ajándékozta meg az embert,

10 Ócsény Helység Protokolluma avagy a melyben Az Helységnek Jussai Java és Gazdasága, Rendszabásai, Története satt.fel Jegyzetnek, 1809–1826. Szekszárdi Wosinsky Mór Múzeum Ethnográfiai Adattára – 1811. december 8.

11 Ócsény községi protokollum – 1811. január 6. – Több hasonló feljegyzés van: „Paprika András Csanádi születés, Nyékről és Halasról hozott Levelei mellett Ócsényben való Lakását Tisztartó Urtól meg nyerte Tóth P. Pál veje lett.” – Ócsény községi protokollum – 1811. január 6. „M. Hidasi Kultsár János (ki már 4 Esztendőket itt elsőbb 3 1/2 eszt. Ns. Osváld Istvánnál 2/4 Eszt. viszont Eskütt Berekali Péternél szolga képpen töltött – igazolták is ők) eljegyezte Patkó István lányát Susát.” – Ócsény községi protokollum – 1811. december 29.

12 Decs községi protokollum – 1797. augusztus 6.

13 Ócsény községi protokollum – 1821. január 10.

14 „Ámbár nevezet Berekali Péter ipam urannak Házát ez előtt 2 Esztendőkel el hagynom kellett, minthogy tőlem mind Ipam mind Napam de még tulajdon feleségem Berekali Erzsébet is kitől nevemet viselő Erse Leányom is vagyon, annyira meg hidegültek hogy véle laknom, semmi módon nem lehetett, én tehát ebbéli gyűlöletességemet látván és bő mértékbe tapasztalván, magamat tőlök szülőtte földemre Detsre el vontam s ott testvérném férje B. Mester Mihály sogor Uramnál magamat meg huztam, de mint hogy többnyire sinlődő beteg lévén semmit nem dolgozhattam, hanem azoknak kész keresményekből éltek s a mellett vég inségeimben gyámolítottam, a nélkül hogy engem nevezet feleségem 2 Esztendők el forgása olta meg látogatot, vagy haldokló óráimban szemlélésemre jöt volna tselekette, tehát ezen meg átalzkodott s erántam hideg vérrrel viseltetett feleségemnek...” semmit nem hagy. – Decsi végrendeletek jegyzőkönyvének másolatai – Wosinsky Mór Múzeum Etnográfiai Adattára 374–77.

15 Ócsény községi iratok – 1826. december 25.

16 Alsónyék községi protokollum – 1805. március 5. – Az alsónyéki református egyház tulajdonában.

hogy ezen a földön élvezheti munkája gyümölcsét. Másfelől az anyagilag tönkrement, „lezüllött” emberről azt tartották, hogy Isten büntetése van rajta.

A munkavégzés és általában a gazdasági élet területén ható erkölcsi szabályok ellenőrzésében a felnőtt férfiaknak volt döntő szerepük. A nők nem nagyon törődtek a gazdasági munkavégzéssel, az itteni ellenőrző szerepük elhanyagolható volt. Esetleg egynémely idősebb asszony érdeklődött a munkavégzés iránt, mivel a párválasztásnál, a kommandálásnál fontos szempont volt, hogy kinek milyen a gazdasága, ki milyen szorgalmas és egyáltalán milyen a hozzáállása a gazdasági munkához, hisz falun ez a megélhetés alapja.

A férfiak munkaerkölcsöt ellenőrző tevékenységét döntő módon meghatározta az, hogy állandóan figyelemmel kísérhették a határban folyó gazdasági munkát, az egyes családok állatállománya – a közösségi csordán, fogatolva, vagy éppen a vásárokon – közszemlére volt kitéve, s a férfiak mindennapos beszédtemája, akár az egyes személyek találkozásakor, akár a kocsmában, a mezőgazdasági munka, a gazdálkodás volt. A munkaerkölcs ellenőrzése során általános szempontként érvényesült az, hogy ki mennyit dolgozik, milyen minőségű a munkája, milyen kedvvel végzi azt, hogyan gyarapítja a vagyonát, és hogyan törődik az állataival. A lustákat, a gazdaságukat elhanyagoló embereket állandóan csúfolták. A kaszálás során szinte élő verseny alakult ki a férfiak között. Nagy tisztelet övezte azt a gazdát, akinek szépen rendben tartott portája volt. Ez tekintélyt is növelte a falusiak előtt, szívesen választották ki közülük a falu első embereit, tisztségviselőit: a bírót, esküdteket, a borbírót, a kurátort és a presbitereket. Hisz aki a saját háza táján rendet tud tartani az a közösség ügyeit is jó gazda módjára tudja intézni. A szorgos, hűséges feleség is tekintélyt szerzett a gazdának. A gondozott, szakszerűen megművelt föld, a rendben tartott porta és a jó, szorgos feleség (a hűséget már nem igen említhetjük), a közösségi értékmérő igen fontos összetevőjének számított a Sárközben. Ezekhez csatlakozott még az állattartás, az állatgondozás tartalmában és látványában megmutatkozó minőség. Ez a négy elem együttesen alakította ki a gazda-teknélyt, amely a zsellérek és a faluközösség szegényebb tagjai előtt, mint követendő példa állott.

A közösség által kialakított individuális erkölcsök legfőbb parancsa a szorgalom volt. A faluközösségi értékmérőnek megfelelően, a közösségi szokások, hagyományok figyelembevételével értékrendbe sorolta az egyes személyeket. Az értékrend, amely szerint a közösség kategorizált, rendkívül összetett, bonyolult mérőrendszer volt. Összetettségében magába foglalta az élet minden területén ható értékrendek sokaságát.

Ennek a szigorú értékrendszernek nem mindenki tudott megfelelni, nem mindenki tudta emberi gyengeségeit legyőzni. Így a hanyag munkavégzés általában együtt járt egy másik alapvető erény, a józanság ellentétével, a részegeskedéssel. A józanság ótestamentumi erénye mélyen benne gyökerezett a paraszti gondolkodásban. A részegeskedést nagy szerencsétlenségnek tartották, olyan szenvedélynek, mely romlásba taszíthatta nemcsak a részegeskedőt, hanem családját is. A részeges ember megbízhatatlan, dolog- és templomkerülő, káromkodó, pazarló is, tehát olyan bűn, amely a törvénysértések egész sorát idézi elő. A részeges ember a közösség számára elveszett, teljes mértékben kiérdemelte a közösség megvetését. Sőt még utódaira is kihatott a lenézés, s még halálában is megmutatkozott, hisz dísztelen, pap, harangozás, búcsúztatás nélküli ún. számartemetést kapott a hagyományos temetési szertartás helyett. A decsi református egyház anyakönyve szerint 1774. március 23-án így temették Posgai András, ki „gyakorlott Részességében a vízbe holt”. Több hasonló esetet örökített meg a decsi községi és a pilisi egyházi jegyzőkönyv is.¹⁷

A decsi Ádés Pálné panaszt tett 1845. július 6-án a községi tanács előtt arról, hogy férje naponként a „kotsmákban dévajkodik, a dolog helett részegeskedésnek adván magát ugyanyira hogy már eddig is mint egy 50 forint tartozásai volnának a Detsi Kotsmákba, – és tsak szölleje termésére bizna”, melyet ő és fia költséggel és sok munkával művelnek, és a férje ebből akarja kifizetni adósságát. Azt kéri, hogy munkájukért ők is részesedhessenek a szőlő hasznából. Annál is inkább, mivel már Golperger Ferenc és Bárdos Illés kocsmárosoknak megtiltotta a tanács, hogy hitelben bort, vagy egyéb italt „Ádés Pál pazarlónak” adjanak. A tanács döntése szerint a termés fele az asszonyt és a fiút illeti, a másik feléből pedig az adósságot kell törleszteni.¹⁸

A részegeskedő ember a köz számára sem tudott hasznos tevékenységet végezni, ezért ha valakiről kiderült, hogy iszákos, közhivatalát veszítette, vagy már eleve ellentmondtak megválasztásának a józan életű lakosok. Ez történt Pilisen alsó Asztalos István második évi presbiter esetében: „Mínthogy a mult esztendei Canonica Visitatoria is részegen jelent meg és a helybeli prédikátort Nagyságos Fő Tisztelendő Urnak – bölcs Mózesnek nevezte és azolta is az Ekklesiában nem kötelességét tette, hanem csak a sok zürzavart csinálta az egész Elöljáróság meg egyezésével ezen tisztos Hivatalból vettessen ki.”¹⁹

Az előjárók nem minden esetben voltak ilyen következtetések, a hivatalról való letétel nem mindig történt meg, főleg

17 Balázs Kovács Sándor: A presbiterium ... i. m. 70.

18 Decs községi protokollum – 1845. július 6. – „Dózsa István a Kotsmákba Takács Mihállyal bizonyos Földek eránt 65 fk. meg alkudván noha Takács maga szabad akarattya szerént azulta a Szántó földet mind az által jobb észre jövén külömbféle képpen forgatta szavát, és ugyan tsak meg bánván tselekedetét a földeket nem engedí az meg vevőnek. Mínthogy pedig borozás közbe esett a dolog dupla áldomás adás opponáltatott Takácsnak.” – Alsónyék községi protokollum – 1789. március 16. – „Kis Rátz János a káromkodásáért, uczán Udvarán részeg fövel való Pipázásáért és a maga cselédjeinek ok nélkül való huzása vonásáért, mínthogy önként maga feljött a Hellység házához meg esmervén vétkeit, ezért irlgalmassan csak 8 Pálczával büntettetett.” – Decs községi protokollum – 1800. augusztus 3.

19 Balázs Kovács Sándor: A presbiterium... i. m. 68.

ha nem egyházi, hanem világi előjárókról volt szó. A pilisi lelkész jegyezte fel, hogy 1840. év „Husvétja első napján a Communionnak [urvacsora osztás] vége lévén Balázs Péter Biró, Asztalos Ferencz (:az alsó:) helység gazdája a Templomban asztalt felszedni segíteni vissza mentek és a Szent Poharakat egymásra köszöngetve ittak a meg maradt borból. Szép vallásos érzés! Az utódoknak jó lesz tudni, hogy a Pilisi Eklklésia erkölcsileg hogyan áll.”²⁰

A kor viszonyait ismerve bizonyos fokig érthető a bor mérsékelt fogyasztása, hisz a rossz, ihatatlan, járványokat terjesztő víz miatt általános volt az ország azon vidékein, ahol bort készítettek, így a Sárközben is. Sokszor előfordult azonban – főleg azoknál, akik gyakran szomjasak voltak –, hogy kissé többet öntöttek a kendő vagy a kalap alá. A decsi tanácsülési végzések között olvashatunk 1795-ben egy sárközi menyecskeéről, ki „gyakorta való rézegeskedése alkalmatosságával” az előjárókat gyakran szidalmazta, káromkodásaiért 12 korbácsütésre ítélték.²¹

Egy másik jegyzőkönyvből egy házastársi perpatvar kapcsán olvashatunk bort szerető asszonyról: „... bár a nő ajánlotta is, hogy ő férjéhez vissza megy magát megjobbitja s eddigi iszákosságával s pazarlásával felhagy; de a férj határozottan kijelentette, hogy ő nejét, ki a szeszes italokért, borért s pálinkáért, nem csak az hogy lisztjét s buzáját s más élelem neműit, de még ruháját is elitta, – s ha ő mint férj mezei munkára menvén, a szükséges napi ételmelet kihagyta, s a kamara kulcsot – hogy ne vesztegethessen, magával vitte; akkor a nő, nem lévén borért mit adni, a lud legelőn más ludját fogta el s itta be, – majd ismét a más házatól két füstölt sonkát orozott el, s egy végtében két napot és éjet keresztül, minden szemérmert levetkezve fetrengett a kocsmába.”²²

Természetesen az itt felsorolt példák – már csak feljegyzéseik és következményeik miatt – nem bizonyítják azt, hogy a közvélemény ne ítélte volna el a rézegeskedőket nemre, korra való tekintet nélkül. Sőt éppen ezért kerültek a jegyzőkönyvekbe, hogy még az utódokat is emlékeztessék ezeknek az embereknek a bűneire.

A szexuális erkölcs

A faluközösség feladatai sorába beletartozott a kor értékrendje szerint kialakított tisztességbeli normák védelme, az emberek megnevelése, ha kellett, büntetése a társas kapcsolatok zavartalansága feletti örökös is.

Az erkölcsi szférán belül a nemi erkölcs foglalja el az első helyet. Az erkölcs egyetlen részterületén sem találunk annyiféle törvényt, pontosan megfogalmazott tabut, mint a szexuális életben. A figyelem kiterjedt a házasság előtti és házasságon kívüli szerelemre, sőt a házasságon belüli is. Minden paraszti közösség pontosan tudta, mit jelent véteni a saját közössége által elfogadott és megszabott normák ellen. Hangsúlyozni kell, hogy saját közössége, mivel éppen a nemi élet terén van az egyes közösségek erkölcsi gyakorlatában a legnagyobb differenciáltság. A házasság előtti szerelem megítélésében van egy közös, majdnem minden közösségre érvényes tabu, amit nem szabad és nem illik áthágni. Ez teljes szigorral érvényesült. A lánynak nem volt szabad a házasság előtt több férfivel is szerelmi viszonyt folytatni. E vétség már határozottan „kurvaságnak” számított.

Amíg a munkaerkölcs ellenőrzése szinte teljesen a férfiak hatáskörébe tartozott, addig a szexuális erkölcs és a mindennapos viselkedés szabályainak ellenőrzésében a közösség valamennyi felnőtt tagja részt vett. Csupán az egyes erkölcsi megjelenési formák területén tapasztalható némi differenciálódás, amikor a férfiak, vagy a nők, az idősebbek vagy a fiatalabbak ellenőrző szerepe domborodik ki inkább.

A Sárközt, mint az egyik jellegzetes születésszabályozó vidéket jóval szabadosabb életfelfogás jellemezte, mint az ország más tájegységeit. Persze másutt is kialakulhatott hasonló erkölcsi értékrend, de forrásainkból a sárközit tudjuk felvázolni. A paráznságba esett személyekről a református lelkészek külön jegyzőkönyvet vezettek, de igen gyakran feljegyezték e személyeket a házassági anyakönyvek megjegyzés rovataiban is. Csak egy két példa a mondottak bizonyítására. 1780. május 26. „Várallyán lakó Geresdi Boldisárnak fia János, Ótsénben gyakorlott Paráznságából Közönséges helyen lett meg tisztulása után vette magának, itt lakó néhai Tavaszi János özvegyét Rátz Ilonát és ide jött lakni Fijul.” 1781. január 17. „Itt lakó ifju Somogyi István – néhai Ótsénben lakó Kun Istvánnak árva hajadon lányát Pannát, mint Mostoha Hugát, minekutánna Esztendeig gyakorlott Paráználkodásokból, mindketten, közönségeshelyen megtisztultanak volna.” 1791. február 2. „Ifj. Szél János vette Borjáti Mihály hajadon, de terhes leányát, Sárát.”²³

Sorolhatjuk a példákat a decsi tanácsülési jegyzőkönyvekből is: „Torméz András Felesége Kőrmöndi Jutka Törvényes büntetéssel 12 Korbács büntetést Kapt azért, hogy Ór. Döme István Fia, Ifju Döme Jánossal Fajtalan Parázna életet, maid négy esztendőktől fogva Követvén, ugyan Torméz András által együt Kapatván Döme Jánosnak Kalapját nagyobb világosságnak okáért gonosz tselekedetkor el is vette: hogy tehát az edig követet gonosznak eleje vétessék ugyan I. Döme János is 12 pácza ütással meg intetet.”²⁴ „Sallai Zsuszka az Tizedesek által I. Döme Jánossal együtt feküdni az Házban találtattak egy ágyban azért 12 Korbácsal meg csapattatott” – a férfi pálcát kapott, mivel régi ros

20 Balázs Kovács Sándor: A presbitérium... i. m. 68.

21 Decs községi protokollum – 1795. október 29.

22 Ócsényi községi protokollum – 1873. október 12. – Az ócsényi református egyház tulajdonában.

23 Decs házassági anyakönyvek – A decsi református egyház tulajdonában.

24 Decs községi protokollum – 1793. április 14.

paráznaságban is éltek.²⁵ Az eklézsiakövetőkről vezetett jegyzőkönyvben is gyakran szerepelnek mindketten. Egy 1802-es bejegyzés szerint „Ifju Döme János, Sallai Suskával, 4 vagy 5 esztendeig való paráznaságáról midőn vádoltatnék, Feleséges, s Gyermekes, és így Nőös parázna lévén; és a Ttes Ns. Vármege által is meg intettnék: maga önként, Lelki esméretének indittatásából vallást tett.” „Sallai Susánna, Katonáné, Döme Jánossal sok esztendeig tisztátalanul eltöltött életéről” vallást tett. 1809-es bejegyzés: „1807dik Esztendőben, Tavasszal Szőlő-metszés tájban, Törvényes, és Hites Feleségét elhagyván [Döme Jánosról van szó], egy tisztátalan Személlyel, kit mint Ágyassát úgy tartott el-szökött. Kivel is egész Őszig oda lévén, nem elébb, hanem Szüret után jött haza, ugyan azon Esztendőben, kinek Neve Sallai Suska.” 1812-ben írta a lelkész: „Sallai Susánna. Ifju Döme Jánossal tisztátalan életet élvénn férfi gyermeket szült tőle.”²⁶

Egyes esetekben igen érdekes rendszabályokat hoztak annak érdekében, hogy a paráznasággal vádolt személyek még véletlen sem találkozassanak, nehogy kísértésbe essenek. Decsi „Kozma Mihály, Jakab János Feleségével való 11 Esztendei Gyanus tselekedetei világosságra jövéen, hogy tovább az egymás között edig végbe vit gonosz tselekedetnek Kut feje meg fosztassék s tovább köztök ne folytossék, mind a Férfi, mind az Asszony 12 Korbáts és Pálcza ütésekkkel meg büntettétvén, egymástól el vannak tiltva, úgy hogy még az együt való dolgozásban se legyen czimborás Kozma Mihály Jakab Jánossal Felesége kedvéért. Érte pedig őket együt Eötsényi Vajda Pál a Menyetskének édes Attya.”²⁷ „Dani Éva, Ifju Által János Felesége, a Férjétől paráznaságban találtatott a házánál lakó Nagy Körösi születésü Kováts János nevű Vándorló Szabó Legénnyel... A Penitentiát megtette tulajdon férje jelenlétében.”²⁸

Egy paráznasági és rágalmozási ügy kivizsgálásának jegyzőkönyvi megörökítése igen értékes adatokat szolgáltat mind a sárköziek erkölcsi felfogására, mind a sárközi mindennapi életre. Az ócsényi ifjú Tök István 1831. augusztusában panaszt tett a prédikátornál ugyancsak ócsényi lakos nemes Ujvári Cseh Károlyné Zsikó Erzsébet ellen azért, mert az asszonyról már jó ideje az a hír járja, hogy az ócsényi Magyar András vejével Héjjós Jánossal „gyanus társalkodást gyakorol”. Ennek a hírnek valósága felől Tök István bizonyos akart lenni. Ezelőtt mintegy öt vagy hat héttel ifjú Magyar Jánossal a szőlőhegyen egy este „látván, hogy Héjjós János az ő tanyájok előtt Zsikó Erzsébeték tanyájok felé ballag, utánna mentek amikor Zsikó Erzsébet benne a tanyában az asztal mellett gyertya világnál cifrán felöltözve szundikált, de még akkor Héjjós János hozzá a tanyába bé nem ment, ők azért a magok tanyájokhoz vissza mentek, hanem idő vártatva ismét elmentek Zsikó Erzsébeték tanyájához a midőn már a világ eloltva Héjjós János pedig bent a tanyába volt, ők pedig egész éjtzaka a tanya mellett leselkedtek: de semmi rosszat nem tapasztaltak. Reggel hajnalba Zsikó Erzsébet a tanyából kijövéen meg látta Tök Istvánt és azt nagyon meg szitta. Ezzel Tök István és Magyar János semmit nem gondolván, ez bément a konyhába Héjjós Jánost a pinczében keresendő a hová Zsikó Erzsébet bé nem bocsátotta attól tartván hogy a pincze gádorban lévő meszes edényeket öszve töri külömben is ott a konyhában előtte volt Héjjós János. Ekkor ez, Zsikó Erzsébetet megfogta és a földhöz akarta ütni de Tök István kívülről bekiáltott, hogy azt ne cselekedje azért is nem bántotta és mind a ketten onnét elmentek.

Ennek a dolognak a kurkászásával Tök István fel hagyott volna, ha Zsikó Erzsébet idehaza a Helységben ötlet Latornak Kurvás kurafinak nem kiáltozza.” Ezt a gyalázatot Tök István nem szenvedhette el, ezért kérte a lelkészt az ügy kivizsgálására. Ha Zsikó Erzsébet be tudja bizonyítani vádjait, ő kész minden büntetésnek önként alávetni magát, de hogy Zsikó Erzsébet valósággal kurva ő azt bebizonyítja magával Héjjóssal, Zsikó Erzsébet „latrával”. A panasz kivizsgálására a lelkész augusztus 28-án presbiteriális gyűlést hívott egybe. Először beidéztek Tök Istvánt, aki mindent úgy vallott, ahogy a predikátornak már elmondta. Magyar János megerősítette Tök István vallomását. „Héjjós János minden erőltetés és fenyegetés nélkül szinte az első kérdésre Zsikó Erzsébetnek szemibe mondotta, hogy véle jó darab időtől fogva tisztátalan életet él, és több ízben közösködött.

Zsikó Erzsébet nem csak álhatatosan Esküvések és átkozódások közt tagadta, hogy ő valaha Héjjós Jánossal közösködött volna, hanem a Gyűlés előtt reá köpködött pofon verte és azt mondotta, hogy ha Héjjós Jánosnak esze volna ha mindjárt cselekedte volna is nem kellene ki beszélni.” A tanács kivizsgálás után megpróbálta kibékíteni a haragosokat, mivel azonban Zsikó Erzsébet Héjjós Jánossal egymással való „közösködéseket egész világosságra hozni nem lehet, egyik tagadván a másik állítván, bizonyosága azonban egyiknek sem lévén tanácsosnak ítélte mind ezeket a perlekedő feleket békességre birni annyival inkább mivel már előtte két vagy három ilyen per megfordulván utoljára a vádoltottnak ártatlansága világosságra jött.” A békítési kísérlet végül nem járt eredménnyel.²⁹

25 Decs községi protokollum – 1803. március 27.

26 A poenitentiát tartott személyek jegyzőkönyve Decs – A decsi református egyház tulajdonában.

27 Decs községi protokollum – 1795. február 1.

28 A poenitentiát tartott személyek jegyzőkönyve Decs – „Varga János Felesége Hajdu Susa, a mostoha Fia I. Varga Jánossal már jó ideje, hogy alattomba paráznasági életet követvén kiknek gonoszságok jöt világosságra ezek által: Bodó Györgyné Takács Panna Testi szemeivel látta, hogy a mostoha fiával a Szunyog háló alát fekiüt, második látása, hogy a lába közé is kapkodot, harmadik: hogy a Gatyáját meg oldott érte mostoha Anya mellett. Torméz Péterné, Pasztarag Erse valya minden tselédestül: Hogy a valóságos Férj tulajdon Feleségével nem él. Külömben mint ő kapta a Szőlő hegyen a Mostoha Fiával, mert a mint a Kis Gyermekeit fél könyéken szoptatta az asszony, a mostoha fia hátulról dirigálta.” – Alsónyék községi protokollum – 1806. augusztus 16.

29 Ócsényi Reformata Szent Ekklesiának Protokolluma, készítődjött Szekszárdon 1809dik Esztendő Julius első napján Soltra János Prédikátorságában és Nagy Sándor Curatorságában. – 1831. augusztus 21. – Az ócsényi református egyház tulajdonában.

A házasság előtti szerelemre főleg akkor derült fény, ha a leány teherbe esett és így látható nyoma maradt az együttlétnek. Az ócsényi parókián 1834. január elsején tárgyalták Pál Éva hajadon panaszát, mi szerint Dorkó István őt az előző évben „Sarlós [július 2.] előtt való héten fényes nappal, a magok házánál mikor éppen tisztulása volt teherbe ejtette és ezt elismerni nem akarja”. Behívták a megvádolt személyt és hathatósan a lelkére kötötték, hogy ismerje el a cselekedetét, nem kell attól tartania, hogy Pál Évát feleségül kell vennie. A szembesítés mindössze annyi eredményt hozott, hogy Dorkó elismerte, valóban „a ki tett Esztendőben Szent Márton hetében Pál Évával, minekutánna az néki két itze bort adott, valósággal közösködött”. Ezt pedig a vádló tagadta és állította, hogy sem azt megelőzően, sem azután nem közösködött vele, „hanem tsak Sarlós előtt való héten.” A tanács „minekutánna látta, hogy Pál Éva olyan környüállásokat ad elő, amelyek között talán nem is lehetséges, hogy gyermek fogantassék; annyival inkább mivel Pál Éva azt állítja, hogy ő soha senkivel Dorkó Istvánon kívül nem közösködött. – A gyűlés erre Dorkó István ezen vád alól felszabadítottnak ítélte.”³⁰

A megesett leányok életében meghatározó volt a „vétek”, mert komoly változást hozott társadalmi helyzetükben, sőt még az öltözködésükben is, mely külső, látható jele, mintegy bélyege volt a „bűnbeesésüknek”. Ezért nem csodálkoztunk azon, hogy minden áron apát igyekeztek szerezni születendő gyermeküknek, néha nem is a legtisztább eszközökkel. A decsi elöljárók 1844. február 13-án bábákkal vizsgáltatták meg Pütsök Zsuzsanna hajadon leányzót. A vizsgálat eredménye – de a leány saját bevallása – szerint tőle egy három hónapos gyermek ment el. „Ennek következtében Pütsök Susanna leánynak fékető kötetni rendeltetett.”³¹

A házasságon kívül született gyermekeket a Sárközben – az ország egyéb területeivel ellentétben – nem sújtotta különösebb hátrány vagy előítélet. Ez kapcsolatban lehetett a szabadosabb erkölcsi normákkal. Sőt itt a községek és az egyház felneveltetésükről is gondoskodott, gyermektartás fizetésére kötelezve az apát. Decsen egy gazda 1844-ben „megszeplősítette” hajadon szolgáját, és a tény bizonyosságot is nyert. A községi tanács úgy döntött, hogy „a leendő gyermeknek meg születésétől kezdve ha életbe maradván egész 12 éves koráig nevelési tekintetből, évenként 25 Váltó forintoknak megfizetésére Ítéltetett, mit a köv. Birák és Elöljárók minden évben az illető Gyermekek számára bé hajtani meg kérettetnek.”³²

Szentes János bogyzslai lelképásztor írta 1820-ban az ócsényi elöljáróknak: „Ennyit kötelességünké tett a Tettes Ns. Vármegye, hogy a törvénytelen ágyból született gyermekekre, valamint az árvákra is, olyan gondunk legyen, mint a szemünk fényére, és a Tettes a végre kirendelt Deputatit tudósítani tartozunk, miből él az ollyatén tsetsemő? és ennél a rendelésnél fogva mi közelebb is egy fattyu gyermek számára rendeltünk 60 Ftokat: de a mellyet a Kurva kezéhez nem kap; hanem az árvák Tutora manipulálja, holmi naturálékat kap a gyermek tartására.”³³

A Sárközben a 19. század folyamán évente egyre jobban nőtt a törvénytelen ágyból született gyermekek száma, amit az érdekből kötött házasságok gyarapodása is elősegített. Példaként említhetjük az ócsényi Szabó Mihály és Szél Zsuzsanna esetét, ahol is az asszony a községi tanács előtt kijelentette, hogy férjét már akkor sem szerette, amikor hozzáment. Ő ezt mindenkinek el is mondta a faluban.³⁴

A törvénytelen gyermekeknek egyáltalán nem jelentett, vagy csak minimális hátrányt jelentett származásuk. Sorsukat inkább a társadalmi hierarchiában és a gazdasági életben elfoglalt helyük határozta meg: az anyai családjuknak a falu társadalmában elfoglalt helye szerint éltek, házasodtak, gazdálkodtak, előfordult, hogy a község vezető tisztviselőinek sorába is bekerültek. Példa erre a pilisi Korsós Ádám esete, kinek édesanyja megesett Kubránszki Ádám feleséges embertől. Telkes jobbágy leánya lévén, törvénytelen fia a szomszéd község, Alsónyék egyik ugyanilyen gazdasági erő képviselő családjának egyetlen leányát vette feleségül, és apósa telkére költözve gazdálkodott. A szegényebb házból származó törvénytelen gyermekek zöme is, felnöve megtalálta helyét a falvak társadalmában és gazdasági életében. A leányokat társadalmi és gazdasági állásuknak megfelelő helyzetben élő legények vagy özvegyemberek vették feleségül (általában pásztorok, egyéb községi fogadott alkalmazottak, igen gyakran más faluból idekerült személyek). A törvénytelen legények java részének, akik általában szolgának álltak, özvegyen maradt gazdamenyecske jutott. Példa erre az ócsényi Mákó Tóth János, aki egyik tehetős alsónyéki gazda szolgája volt. 1873-ban feleségül vette a nála 8 esztendővel idősebb özvegy Szóládi Jánosné Karácsony Sárát, ki az első házasságából két gyermeket nevelt, és az úrbérrendezés során 1/8 telekhez tartozó földterülettel rendelkezett.

Az érdekből kötött házasságok miatt nemcsak sok törvénytelen gyermek született a Sárközben, hanem szinte mindennaposak voltak a házaspárok közötti és a családon belüli perpatvarok, veszekedések, gyakran tettelegességgel fajúló szóváltások. Az ócsényi „Molnár Seres János... Csizmadi Susánnával való tisztátalan társalkodását tagadta, de

30 Ócsény községi protokollum – 1834. január 1.

31 Decs községi protokollum – 1844. február 13.

32 Decs községi protokollum – 1845. január 8. – „Minek utánna Várdombi Plébános Tisztelendő Nyers János Ur Helységünk Kotsissa Német Ferentz által meg szeplősített és teherbe estetett személ Sujok Juditra nézve azon határozást tette volna (minek utánna elvenni nem akarja), hogy az nevezett Kotsisnak béréből 3rom Esztendeig való gyermek tartásáért Sujok Juditnak 6ovan forintokat fizetnének ki. Mely bölts rendelése a Fent tisztelt Plébános Urnak általunk mindenekbe hejbe hagyatot, hanem mivel még Kotsisunk Német Ferentznek bére az 1831ik Esztendőben esendő Sz. György napkor menne 6ovan forintokra, és így Sujok Juditnak a Gyermekek tartásáért tsak az Gyermekek Esztendő kora végén határozatott általunk az 6ovan forintból járó 20 forintoknak ki fizetése.” – Decs községi protokollum – 1830. július 4.

33 Ócsény községi protokollum – 1820. június 11.

34 Ócsény községi protokollum – 1812. május 3.

azt megvallotta, hogy feleségét sokszor megverte; de nem Csizmadi Susánnáért, hanem azért, hogy ötet a felesége gyalázatos hirbe keverte, szidja, átkozza, káromolja; éjjel nappal szüntelen perel, még az ágyról is leperli.”³⁵

Természetesen a családon belül – férfiközpontú társadalomról lévén szó – a férjnek, illetve a nagycsaládot irányító legidősebb férfinak, a gazdának fegyelmezési joga is volt. Ezt így örökítette meg egy ócsényi jegyzőkönyvi részlet: „Bálint Ádám ártatlannak ítéltetett, mind az által meg nem mondatott, hogy ha fenyíti a menyit vigyázzon a fenyíték határon túl ne menjen; A menyé pedig szóval keményen megintetett, és dorgáltatott férje és Ipa eránt tartozó tiszteletre és engedelmességre.” Annál is inkább – folytatódik az indoklás – mert köztudott, hogy a menyecske „dologtalan, heverő, a mellett prédáló, sőt olyan, aki tsak tsekély pirongatásra is már hat izben hagyta el a férjét.”³⁶ Egy másik feljegyzés megfogalmazása szerint „az Atyai vessző és Intés kezéből ki nem vétetik.”³⁷

A tolvajlás főbenjáró bűn

A paraszti értékrend szerint az egymástól való lopás, tolvajlás és az orgazdaság az egyik legnagyobb bűn. Ennek ellenére, vagy inkább ezért jegyzőkönyveink a kisebb-nagyobb lopások feljegyzéseinek garmadáját adják. A lopások tárgya igen változatos, a méhkaptáraktól kezdve az apró jószágon át a használati tárgyakig, terményekig, sőt a lovakig, csónakokig terjedt. Két sárközi községből, Alsónyékéről és Decsről vannak részletes feljegyzéseink a tolvajlásban kapott személyekről és büntetéseikről. 102 ilyen esetet jegyeztek fel a 19. század első felében. A leggyakoribbak a széna-, a falopási esetek, több méhkaptár és mézlopás volt, az állatok közül a legkapósabbak a sertések (süldő, malac, hízó), a kacsák (réce, tóka), a ludak, a tyúkok, az élelmiszerek közül a hagyma, a tök, a paprika, a szalonna, zsír, tojás, a már kifogott hal, a kenyér. Sok egyedi lopott holmi is volt pl. fehér ruha, kerék, gyékény, lakat, kés, balta, fejsze, kapa, szoknya, abrosz, ökörbőr, héber, harang az ökrörkől, nyers vászon, len gatyá, törköly, a pálinkafőzés alapanyaga, szénahúzó horog, sőt „egy pár Új Kordovány Csizma” – a szekszárdi vásárban a csizmadiától. Néhány példa: Decsen „I. Héderi János és Pap János Tiszteletes Urtól egy Tilo Levelet; Rectortól Dohánt Loptak a kertjében meg szedvén, Pócsi Jánostól 3 Réztét, Lukácsi Jánosnak Bárkáját felvervén azt őszve rontották, Lakatostul abból a halát el vették.”³⁸ Goldperger Ferenc rőfös kereskedő panasza: „...a múlt télben boltjából alattomba Mihály Ferentznek Felesége Baranyai Éva 19 rőfből álló török Czitzét, melynek réfe a f. 12 xrok volnának ellopta, bebizonyosodott azoktól, kik kaptak tőle ingyen belőle, – Mihály Ferentz Apjának Mihály Józsefnek háza ki dulatván a keresés közbe, napának segge alól ki azt el rejteni Kívánván belőle 16 1/2 rőf mely már el darabolva volt, megtaláltatott, melyből már akkor férjének is Mejedzöt készített.”³⁹

Az összes lopási esetből tizenhetet követtek el nők és tizenháromat gyermekek, a többi elkövetők felnőtt férfiak voltak. A nők általában aprójószágot (lúd, réce, csirke), élelmiszert (kenyér, káposzta, hagyma, tök), ágyi ruhát, nyers vásznat loptak. A gyermekek listája is igen sokszínű: hal, bor, só, fokhagyma, réce, méz, tyúk, tehénbőr, kesztyű, zab, pénz stb. A tettesek közül nyolc esetben pásztorok, főleg bojtárok követtek el a bűncselekményt, ők is szinte mindent elvittek: libát, tyúkot, sertést, szénát, fát, bort, lepedőt, vánkost, kötelet, szalmazsákot, sajtárt stb. A decsi hegyen 1842-ben két kanászbojtár (egyik sem helybeli származású) a 13 éves Csete Marci és Horvát Pista négy présházból tolvajlott: „3 jó vászonból való lepedőt”, fél akó bort, egy kötelet, egy vánkost, 3 „kantát”, egy szalmazsákot, egy serpenyőt, egy tölgyfa sajtárt, az okozott kár 12 forint 30 krajcárra rügött”⁴⁰

Három esetben a lopás mellett orgazdaságot is büntettek. Decsen „Csat István jelenti: 14a Febr. 5. tyúkját el lopták, és Gyanuja nem másra mint Csötöni Kortsmárosra volna, azon okból, hogy mivel Leányának 15 Február Kész foga lévén és azon vendégségben több tyukok valának süve és Föve feltéve, ámbár magának egy tsibe fija sem volt; Annál fogva kérdőre vonattatott ki ugyan sok vallatásaink után Csötöni Kortsmárosné ki valván, hogy eő maga nem lopot, hanem azon tyukokat Sz. Rátz János szolgálja Magyar István és Dani Péter szolgálja Karátsony András ugy tulajdon maga fija Szél Mihály szolgálja Csötöni Dániel hozták és lopták legyen nékie. A szolgálak sem tagadták, hanem azt tévén hozá, hogy Csötöninének ingerlése és késztetéséből lopták Sallai Andrásnak el két tyukját, maga pedig Fija Csötöni Dániel Csat Istványét 5töt mely az nevezet kézfogó alkalmakor kelt legyen el; Annál fogva mind ezen 7 tyukoknak meg fizetése mint orgazda és késztető Csötöniné Nyakában egy Forintyával egyet számítván Itéltetett az tolvajló Szolga Legényeknek pedig Fejenként 12 pálca, az orgazda Csötöninének pedig 12 Korbáts rendeltetett.”⁴¹

A lopási esetekben fordultak elő a legsúlyosabb büntetések is: az eltérő mennyiségű, férfiak esetében pálca (3–24 között), nők esetében korbács (3–12 között), gyermekek esetében vesszőcsapások (3–8 között). A büntetés eszközei közül a verés mellől általában nem hiányzott a súlyos nyilvános megszégyenítés: a kaloda, a pellengérré állítás, az „áristom”, sőt előfordult a faluból való kivezetetés, kitiltás is, mint végső eszköz.

35 Ócsényi községi protokollum – 1825. május 17.

36 Ócsényi községi protokollum – 1825. szeptember 12.

37 Ócsényi községi protokollum – 1825. szeptember 28.

38 Decs községi protokollum – 1805. szeptember 1.

39 Decs községi protokollum – 1848. április 30.

40 Decs községi protokollum – 1842. december 31.

41 Decs községi protokollum – 1830. február 19.

Bűn és büntetés

A községi tanács által kiszabott büntetések végrehajtásának egyik módja a fogdába, „áristomba” zárás volt, amelyet a vallomásokban „árestálásként” is emlegetnek. Az áristom a községházán volt. Ebbe csukták be átmenetileg azokat az elfogott csavargókat, szökött katonákat és más gyanús személyeket, akiket azután az úriszék áristomába kísértek. Ugyancsak ide csukták azokat a falubelieket is, akiket a helyi előljáróság ítelt fogságra. Az ilyen fogság általában 1-2 napig tartott. Hosszabb időre a helyi ítélet alapján be sem csukhattak senkit, de nem is lett volna értelme a huzamosabb bezárásnak, hiszen csak gondot okozott volna az előljáróságnak: a fogolyra vigyázni kellett, ételmelet kellett adni neki stb. Inkább megszégyenítő, elrettentő szerepe volt az árestálásnak, tehát erkölcsi büntetésnek számított. Ez magyarázza, hogy valakit két órai áristomra ítéltek. Tökéletesen elég volt a két óra is, hiszen a falu népe előtt ugyanúgy kellett szégyenkeznie az árestálltnak, mintha napokra csukták volna be. A tömlöcbe való kényszerű belépés, az árestálás ténye volt a döntő. Ez számított nevelő célzatú cselekedetnek.

A falu vezetése által kiszabott leggyakoribb büntetés a „megcsapatás,” a pálca- és korbácsütés volt. A vétkesek megveretésétől, a testi büntetéstől erkölcsi javulást vártak. A testi fájdalomtól való félelem egyeseket valóban visszatartott a további vétkezéstől; még nagyobb jelentőségű volt azonban a megveretés megszégyenítő hatása. Így néha a kiszabott büntetés valóságos fájdalma, kínja szinte alig számottevő, inkább a deresre húzás, a veretés megszégyenítő ténye a lényeg.

A bíró a vétkeket leggyakrabban 12 vagy 24 pálcaütésekre ítélte. Az asszonyok és leányok általában 12–24 korbácsütést kaptak, ha kisebb értékeket loptak, vagy ha másokat sértve pletykáltak, nyelveskedtek. A büntetést vagy azonnal végrehajtották, vagy késleltették, esetleg felfüggesztették, és részletekben vagy egyszerre nyerte el a bűnös méltó büntetését. Ahogy írták „...a jeles ünnep megszentéséért büntetése: 24 óráig Kalodát, és az 24 órák alatt két izbe 24 pálca büntetés.”⁴² Decsen „Dani István és Csekei András 17a Jan. 1802. éjczakának idején Héderi János udvarában kborolván Dani István Héderi János által az Hellység aristomában hozott és minekutánna examináltatott azt valja Dani István, hogy korcsmán Borozván, kérni mentek volna oda, más ros szándékjoknak mivel semmi jele nem lévén az éjczakai kborlásról való el szoktatására. M. Uraság Tisztsége és a Tanács Ítéletéből Dani Istvánnak 2 Vasárnapokon 24 pálca büntetés rendeltetett, olly fenytéssel, hogy ezután a kocsmában semmi időben és Semmi szín alatt is nékie magát Láttatni szabad nem lészen, külömben mindenkor 12 pálca ütésekkel fog büntettetni: ha pedig ezen büntetések által sem fogja magát a kocsmázástól meg tartóztatni és valamelly excessusban találtatik azonnal az Attyának arra tett kötelezése szerint Katonának fog adatatni.”⁴³

A javulás reményében időnként elengedték a büntetést. „...ezt ugyan a Tanács a Tettes Törvén Szék eliben akarván teríteni, de reménység vagyon felöle, hogy ezután meg jobitja magát.”⁴⁴

A büntetés végrehajtásánál néha emberességi okokból, máskor társadalmi, sejtetően „protektív” okokból kedvezményt adtak. Ilyen ok lehetett a terhesség, a betegség, a testi gyengeség, a fiatalság, az öregség, az első alkalommal elkövetett vétség. A következő módon magyarázták azt a jegyzőkönyvekben: „...Kovács Péter Felesége egészsze ok minden rosban, és ha Terhes nem volna Kovács Péterné 12 Korbács büntetésre íteltetett, de Terhessége menti meg a büntetéstől de ha a motskolódástul mindig nem szünik a Gyermekek Szülése után is meg fogja kapni a büntetést.”⁴⁵

„Fülöp István Ócséni Lakos Dunai Molnár Gál Órse Leányal gyanus életet élni mondatott, a mint is a Tizedesek által Torméz András házánál Hálni tapasztaltatott a Leánnyal: azért is Fülöp 12 pálca büntetést kapott, de mivel farán kelléseket mondott lenni és ugy is találtatott, azért az büntetés rajta végben nem vitett...”⁴⁶ Volt olyan eset, amikor „gyenge test alkotásukat tekintvén mintegyőjük 6 páltza ütésre rendeltettek.”⁴⁷ „Testek mivoltához képest büntetéseket el vették 8. 10 12 páltza ütésekkel.”⁴⁸

Az öregség is testi büntetést elkerülő ok lehetett: „Szilasi Lakos Somodi István... 6 Pálca ütésekre Itéltetett: de nagy kérésére tekintvén Órsege a meg sértett Asszony meg egyyezésével az Test béli büntetés helyett 2 forintot fizetett.”⁴⁹

Egyesek gazdagságuk, befolyásuk révén igyekeztek elkerülni a vétkekért kiszabott testi büntetést. A decsi Balog Bogár Andrásné Dömsödi Julianna szomszédaival történt veszekedése, káromkodása, verekedése miatt 12 korbácsütés büntetést kapott „annyival inkább mivel már ennek előtte kéczér engedtetett meg néki sok gonosz cselekedete, Édes attyát mint Lelki Pásztort tekintvén, de harmadszor már lehetetlen volt meg engedni.”⁵⁰

Ha valakit egymás után többször kellett elítélni lopásért vagy egyéb vétkekért, és mégsem javult meg, kitiltották a faluból. Pl. „Horváth Ferencz Hellység Kotsissa, mivel sokféle paráznai és Tolvai életet követet eleitől fogva, melyet nyilvánosságosan ő maga is meg vallott... Tolvajságban találtatott nevezetesen Borjádi István Házától a Teritőről

42 Alsónyék községi protokollum – 1804. január 21.

43 Decs községi protokollum – 1802. január 20.

44 Decs községi protokollum – 1795. április 26.

45 Alsónyék községi protokollum – 1806. augusztus 16.

46 Decs községi protokollum – 1805. március 25.

47 Decs községi protokollum – 1844. január 28.

48 Decs községi protokollum – 1786. január 22.

49 Decs községi protokollum – 1802. december 27.

50 Decs községi protokollum – 1801. június 7.

Kötényeket lopot, melyet hogy meg esmertek nálla, a Tanács előtt széjjel tépte, melyet is kész pénzben Borjádi Istvánnak meg is fizetett. Azontul, hogy ilyen rossz életű s nyilvánosságos Parázna s kezes is, az Helység Kotsisságából is el bortsátatot még pedig úgy, hogy az Helységben sem engedték meg senkinek, hogy akármilyen tselédjének megfogadja.”⁵¹

Nemcsak férfiak esetében alkalmazták a végső eszközt, a faluból való kitiltást, nőknél is előfordult e büntetési forma. „Kotsis István Kovátsnak Felesége Kender Lopás és Tiszteletes Ur Kertyéből Tök lopásokért a Törvényi ítélet szerént ítéltetett 12 Korbáts ütessel büntettetett, és azontul meg mondatot nékiek, hogy ez után leg kisebbben tapasztaltatik a Tettes Uraság hatalmával még a Helységből is kiverettetik, mint gonosz tevő.”⁵² „Bizonyos Matus Erse nevezetű Betyár Asszon Tasi Dani Istvánnál tartózkodott Személy vizben való Kender Lopása miatt 10 Korbátsal büntettetett és a Helységből vég képen ki tiltatott, hogy többé a Helységben mindig tapasztaltatik duplán büntettetik és mint Tolvajt, a T. Ns. Vármege fogságára vitetik.”⁵³

A tolvajok, orgazdák súlyos büntetéseit a parasztság is igazságosnak tartotta, sőt aktívan segített kézre keríteni a tetteseket. Kivételt képeztek azok az esetek, amelyek a földesúr tulajdonának megvédését szolgálták volna: a földesúrtól lopni nem számított erkölcsstelen cselekedetnek. A lopások szenvedő alanyai általában magánosok voltak, a közösségtől való lopást ritkán merték megkockáztatni. Mindössze négy esetben fordult elő a faluközösségi tulajdon meglopása: két esetben a község réjtéről szénát, két esetben fát lopott a vétkes férfiú.

A falu határának, terményeinek védelme minden egyes lakos legfőbb értékeinek védelme is, hisz a faluhatár biztosítja az életet, a megélhetést. A védelem meglehetősen nehéz feladat volt, mivel nagy terület megóvásáról volt szó, és azt nem könnyű bizonyítani, hogy valaki a sok, apró, nadrágszj parcelláról nem a saját, hanem más terményét hordta haza. Éppen ezért a határ védelmére csőszöket választottak, mely bizalmi állásnak számított, fontos közügy volt. Nem mindig sikerült azonban megbízható csőszöket állítani. Így jártak a decsiek 1823-ban, mikor a helység lakosai panaszkodtak, hogy sok kár érte rétjeiket. Egy este a bíró, maga mellé véve a kisbíró és a hadnagyokat, a község kocsján éjszakai ellenőrző körútra indult. Legnagyobb meglepetésükre a külső réjtükön két csőszük a szomszéd község, Várdomb két lakosával fekvé beszélgetett. A várdombiak lovai a közelben legelészték, és a rétet már több helyen lekaszálvá találták. A bíró kérdésére elmondták a szomszéd község lakói, hogy a decsi csőszök adtak nekik engedélyt a réthasználatra. Ezek után másnap a csőszöket rövid úton elcsapták hivatalukból.⁵⁴

Törvény és törvényszegés

A múltban jóval több és differenciáltabb erkölcsi törvény létezett. Az persze, hogy mi az erkölcsös és mi nem, mi ütközik törvénybe és mi nem, a történelem során nagyot változott. Régen sokkal több mindent tartottak bűnnek, törvényszegésnek, következésképpen sok mindent eszerint büntettek. Külön kategóriába tartoztak a garázdák, ezen belül pedig a részegesek és a verekedők. Ez utóbbiak lehettek „gyakori” vagy „alkalmi” verekedők. Aztán voltak a káromkodók, szitkozódók. Ismét más kategória a hit és tisztelet nélkül élők. Ezen belül külön vétség volt a templomkerülés, az ünneprontó, a szüleit meg nem becsülő, a gyermekeivel rosszul bánó.

A templomkerülés és az ünneprontás gyakran összekapcsolódott. A lelkész „az Isteni tiszteletet, nem gyakorlókat szemre hivatya, keményen meg-dorgálja, és ha az intésnek nem enged: Bíró páltzája alá adja.”⁵⁵ Ez történt Ócsényben 1820. áprilisában is: ekkor tárgyaltak arról a névsorról, melyet a világi tanács állított össze az istentiszteletről elmaradókról, s ezt átadta az egyházi előjáróknak megintés végett. Érdekessége a névsornak, hogy nem kevesebb mint 53 nevet tartalmaz, köztük egy asszonyét is.⁵⁶ Decsen egy családi perpatvar aktáiból derült ki a templomkerülés. „Öreg Mihál Péterné az Leányával Mihál Rebivel csunyaúl perlekedvén és mocskolódván külömben pedig az Isten Házában sem járnak: azért is meg vizgáltván 12 Korbácsal meg is csapattak.”⁵⁷ A leányról egyébként megemlékezik a decsi lelkész is az eklézsiakövetőkről vezetett feljegyzéseiben: 1799. július 7. „Mihály Rebeka paráznságba esett személy Katonáné” önként vallást tett bűneiről. – 1803. április 3. „Mihály Rebeka Iidszor találtatván paráznságban,” önként bűnbánatot tett. – 1805. április 7. „Mihály Rebeka 3dszor találtatván paráznságban Varga János akkori Detsi Helység

51 Decs községi protokollum – 1794. június 15.

52 Decs községi protokollum – 1792. szeptember 30.

53 Decs községi protokollum – 1799. szeptember 6. – A „betyár asszony” kifejezés itt szolgálat nélkül élő, csavargó személyt jelent, a betyár szó nem köznyelvi jelentésében értendő.

54 Decs községi protokollum – 1823. május 25. – „Az Eötsényi Előjáróság panaszja: velek határos Belső Kukoritz Földjokről az Kukoritzát az Decsi Lakosok lopkodnák: mely panasz meg halgattatodván és azon gyanuba lévő Decsi Lakosok Házaik Padlásaik meg vizgaltatodtak és kukoritzá kinél több kinél kevesebb találatadva az hol vételről meg kerdezettöttek mivel magoknak olyan földjeik nem volnának ahol termet volna Kukoritzájok tehát azt vallották hogy az ötsényi Csőszök attak arra szabadságot hogy Kukoritzát hozhatnak melyet szemükben is mondtak, az Csőszöknek ezen tselekedetekért Bárdos Illés, Kis Rátz János, Bogár Gergely, Csötönyi Istvánné és Csötönyi Istvány kik jól turták hogy az Csőszök az máséra szabadittani kötelesek nem lettek volna – 12 pálca és a nálók találatott Kukoritzá az Ötsényi Helységnek rendeltetett.” – Decs községi protokollum – 1827. szeptember 16.

55 Balázs Kovács Sándor: A presbitérium... i. m. 68.

56 Ócsény községi protokollum – 1820. április 12.

57 Decs községi protokollum – 1803. március 27.

Kotsissával.” (Ugyancsak ezen jegyzőkönyvben olvashatjuk ifj. Döme Jánosról, aki „mind eddig Istentelen káromkodó és Templomot kerülő ember volt.”)⁵⁸

Az ünneprontókat is súlyos büntetéssel, 6–8 pálcaütéssel sújtották, mivel általában férfiak voltak e vétkek elkövetői. Az ünnepek megtartását szigorúan előírták a világi és egyházi hatóságok rendeletei. Hatékonyságukat azonban megkérdőjelezi az a tény, hogy gyakran meg kellett ismételni őket. 1800. januárjában pl. meg kellett erősíteni Mária Terézia 1772-ben hozott rendeletét, mely szerint „...a Vasárnapokon s Innepeken senkinek is dolgozni, vagy az Isteni tisztelet alatt a Kortsmákon enni inni, dombérozni, Templomba menni köteles legyen... déljest 3. óra előtt különös házakban vagy Kortsmákon musikálni az illyetén Hellyeken, öszve gyülni, lármát tenni 4. óra előtt... kortsmákon... akármelly Játékok el kezdeni, tiz vagy leg fellyebb 11 órán tul az illyetén Hellyeken mulatni szabad ne legyen. Hogy a szekerekre nehezebb terheket rakni, vagy már az előtt való napokon meg rakodtakat, az Isteni tisztelet vége előtt el indítani, tiltva legyen egyéb aránt az indultaknak sehol is akadály ne tétesen, sőt ha szekereiket tsináltatni szükség volna, nékik engedelem nyújtasson.”⁵⁹ Tolna megye központi járásnak főszolgabírája 1793. április 7-iki körlevelében így intézkedett: „A Vasárnapi nap az egész keresztyénségnek fő Innepe Napja, mellynek meg ülésére nem világi Törvény, hanem Isten Parantsolatja által köteleztetünk, és még is nem tartják a Népek, ugy a mint illene, mert nyári időben Vasárnapokon, alig mulik el a dél, már majd minden Hellységben, minden Háznál tseng zeng a Kolomp, durog az ostor, fogják a Lovakat Ökröket, indulnak a Szekerek, nyargalnak a Kotsik, ki a Hellységbül, és még azon Szent Vasárnapi napon, Százával, Buzával rakodnak s be is jönnek. A Hellységek Biráinak s Elöljáróinak kötelességek az Isteni Törvényeknek meg tartását parantsolni, és tapasztaltam, két ollyatén Hellységbéli Elöljárókat, mellyek a Communitas Szénáját, Vasárnapi napon hozatták, és kazaloztatták, Parantsolom tehát mind az Elöljáróknak, mind a lakosoknak, vasárnapon ne dolgozzanak, ne induljanak ki a Hellységekéből, ha tsak osonnaig is.”⁶⁰ A gyakorlatban nem igen sikerült érvényt szerezni az ezekhez hasonló tilalmaknak. Alsónyéken 1804. december elsején „Szösz András és Szösz Péter, hogy Vasárnapi napon Kotsiztak, és Szállásáról Sörtvést vittek ezen Vasárnap megrontásáért 6 pálca annyival inkább mivel az Nap Sz: Sacramentumi osztás volt.”⁶¹ Ugyanott: „Ifju Mósi János Vasárnapi Kendert Mosásáért 6 páltzával büntettetett.”⁶² Decsen Kata Istvánt büntették meg, mivel hogy „Pünkösthétfő napján Füvet Kaszált és Kotsival hozta haza.”⁶³

Ugyanilyen súlyos bűn volt az ünnepi káromkodás is. Alsónyéken 6 pálcával büntették Biró Jánost „Pünköst első Napján Estve sok féle szenvedhetetlen Káromkodásiért.”⁶⁴

A templombéli viselkedést is szigorú korlátok között próbálták tartani, gyakran sikertelenül. „A Templombann lármázó s magokat helytelenül viselő Ifjakra, s a Templom előtt átsorogni szokott Leányokra nézve rendeltetett: hogy a Cathedrából adodjon tudtukra, hogy magokat mind a Templomba menetelekkor, mind ott létebben, mind mikor kijönnek tisztességesen viseljék; a Templom előtt ne átsorogjanak, külömben, a kik magokat ezekhez nem tartják keményen meg fognak büntettetni.”⁶⁵ Húsz esztendő múlva meg kellett ismételni e presbitériumi határozat lényegét, ezért sikerét megkérdőjelezhetjük.⁶⁶

A szüleit meg nem becsülő gyermekek még az ünneprontóknál is szigorúbb büntetésben részesültek: az apa akár a házától is elküldhette engedetlen gyermekét. A decsi Öreg Bálint János több ízben volt kénytelen panaszt tenni fia ellen, aki miatt „csendes jó életet nem élhet Háza népe. Itéltetett, hogy a fiu Atya ellen nem Törvénykezhetvén az Attya ellen a fia keresetet nem is formálhat: Szabadsága lészen az Atyának adni amit akar a fiának de, ha a Házától el utasítani akarja a maga tettése szerént teheti Atya az engedetlen fiával.”⁶⁷

Gyakran megesett, hogy a gyermek és a szülő összeszólalkozott és megkáromolta, esetleg meg is verte egymást. Decsen „Batsó István az Édes Anyjának rutul való meg káromlásáért 12 páltza ütással meg büntettetett.”⁶⁸ Decsi „Özvegy Szüts Jánosné Panaszt tett az eránt, hogy ötet a fia Szüts János megkáromolta, és megverte, meg halgattatván ki világosodott, hogy Szüts Jánosnak édes Anyja önként kész akarva a fiába bele köt, és egyedül azért veszekedik, hogy János fiát a Háztól el hajtani kívánná, és másik kisebbik fiával akarna lakni; ugyanazért Özvegy Szüts Jánosné 12 órai Arestomra, Szüts János pedig mivel az Édes Anyjával veszekedett 12 páltza büntetésre itéltetett.”⁶⁹

Előfordult ellenkező előjelű kapcsolat is, amikor az atyai ridegség, sőt durvaság vezetett összetűzéshez. Decsi „Bárdos Illés hitvese Gáspár Erzsébet panasza: miként nevezett férje már többször méltatlanul anyyra öszve kinozta a testét öszve törte, hogy miatta majd munkára is alkalmatlanná tétetett, különösen pedig most leg közelebb fejét anyyra bé szaggatta mi szerént magát Orvosi vizsgálat és gyógyítás alá adni kéntelenített, – ezért el válni s külön lakni kívánná

58 A poenitentiát tartott személyek jegyzőkönyve Decs

59 Alsónyék községi protokollum – 1800. január 20.

60 Alsónyék községi protokollum – 1793. április 7.

61 Alsónyék községi protokollum – 1804. december 1.

62 Alsónyék községi protokollum – 1808. augusztus 28.

63 Decs községi protokollum – 1800. július 27.

64 Alsónyék községi protokollum – 1789. június 28.

65 Ócsény községi protokollum – 1819. január 1.

66 Ócsény községi protokollum – 1839. január 10.

67 Decs községi protokollum – 1803. november 27.

68 Decs községi protokollum – 1821. december 8.

69 Decs községi protokollum – 1823. május 20.

– s kért bennünket, hogy mivel azon javak mellyekkel most férje birna mind köz szerzeményük lévén belőle fele részre annyival inkább illetné mivel egy fiju is Atya Kegyetlensége miat a háztul elmenni kéntelenitetett” – a vádlott maga sem tagadta ezt – ajánlotta megjavulását, így a feleség most az egyszer még visszament hozzá.⁷⁰

A szülők és gyermekek közötti konfliktusok leggyakoribb kiindulópontja az öröklés volt. Az özvegyen maradt szülőt, általában az anyát, gyermekeinek el kellett tartania. A megfelelő szülőtartás sok huzavonára, veszekedésre, ellenségeskedésre adott lehetőséget. „Nagy István Özvegye Nagy Katalin panasza: minek utánna 1/8 Telkén hozzá tartozandókkal István és András fijai meg osztottak néki pedig tartására legkevesebbet nem hagytak, s szöllejét is maguk közöt el osztván, néki belőle nem maradt.”⁷¹ A tanács szülőtartás fizetését írta elő annak a gyermeknek, aki nem élt együtt szüleivel. „Néhai Kara István özv. Szél Éva panasza: véle lako veje Köntzöl József és annak hitvese illetlenül bännának vele, s tovább tulajdon házába meg sem lakhatván, kéntelenitetnék máshova lakását venni, s kért bennünket, hogy részére évi tartást rendelénk.”⁷²

Házastársak közti veszekedések is sokszor előfordultak, melyek jó része após és vő közti tettlegességé fajult. 1836. október 23-án három ilyen eset került egyszerre az ócsényi presbitérium elé. Ezek közül az egyik: „Szabó János panaszt tett az iránt, hogy az Ipa a gunyáját házából ki hányta, s ötet csufosan el csapta. Kérte tehát a Gyülést, hogy a feleségét Berekali Ersébetet kényszeritse arra, hogy vele az atya házához Alsó Nyékre menjen el lakni; mert ő ugyan a feleségéről soha ugyan le nem mond, hanem véle kíván holtáig lakni. De Berekali Ersébeth azt vallotta, hogy ő férjét szereti, és rolla soha le nem mond, mind az által az atya házát a férje kedveért el nem hadja; hanem lakjanak együtt az ő atya házánál. – Ezen ki nyilatkoztatásokra a Gyülés ezeket a perlekedő feleket az attyokhoz Berekali Péterhez haza utasította; ha nem Berekali Péter a Gyülésnek azt izente, hogy ő a Papi Gyülésre reá sem halgat; ha nem tartja magát a Helység Tanácsa végzéséhez.”⁷³

Nemcsak a családon belüli nézeteltérések, tiszteletlenségek kerültek a bírák elé, hanem az idősebbekkel tiszteletlenül viselkedők is. Alsónyéken „Tót Máté Csapai ellen panasza lévén, hogy a Kortsmán meg káromolta, Nevendős János bizonyága szerint Csapai András kezdett ugyan de Tót Máté is szaporította a pörlekedést, azért el végeztetett, hogy Csapai András Tót Mátét, mint öreg embert kövesse meg, ez pedig engedjen meg amannak.”⁷⁴

Káromkodás

A káromkodás bűnébe esőket, azokat, akik illetlenül, másokat megbotránkoztatva szabadjára eresztették indulataikat s a tisztességes életvitel normáit ily módon megszegték, már a 16. század közepétől állandó szigorú szankciók fenyegették. Illyés Endre református egyháztörténész adatai jól illusztrálják a régi törvények múltbeli szigorát és szinte mindenre kiterjedő figyelmét. Utal pl. az 1563. évi 42. egyházi paragrafusra, mely szerint a káromkodást megkövezéssel lehetett büntetni. „A káromkodást minden isteni és emberi törvény ellen gyakorolják. Pedig törvényeink szerint e bűnben leledzőket háromszori törvény elé jutásuk után meg is lehetett kövezni. De semmi szigorúság, semmi törvény nem használ.”⁷⁵

A szigorú büntetést a szó mágikus erejébe vetett hit, a kimondott szó valóra válásának teljesülésétől való általános félelem sugallta. A mágikus hit és a szigorúság is szinte teljesen eltűnt a 19. századra, azért a káromkodást továbbra is büntették, de már enyhébben, pálca- vagy korbácsütésekkel. A cifra káromkodások közül jó néhány mára szinte enyhe kifejezésnek számít, a két-háromszáz évvel ezelőtti büntetőgyakorlatban azonban korántsem így volt. A káromkodások két típusával találkozunk. Az egyik a másnak rontó céllal rosszat kívánó, szómágián alapuló átkozódás. A másik az egymást, egymás nemzetiségét, Isten és a szentek nevét – állandósult szókapcsolatokkal, illetve a nyelvalkító fantázia pillanatnyi improvizációjával – durva, trágár, szentségtörő jelzők kíséretében emlegető káromkodás.

A káromkodás napvilágra kerülése mindig tanú vagy tanúk bejelentése által történt. Előfordult, hogy a családon belül apa jelentette fia káromkodását, vagy fordítva. Decsen „Ör. Bogár István, a Tanács előtt bé jelentette, hogy a fia Ifju Bogár János, kimondhatatlan káromkodást vit végben, melyet nem szenvedhetvén, a Törvényi végzés szerint meg büntetett 12 pálca büntetéssel, mivel a káromkodása mellett az Atyát meg is Lopta.”⁷⁶ Lakatos János káromkodását is apja jelentette be.⁷⁷ De igencsak odafigyeltek erre a helységek előjárói és tisztségviselői, alkalmazottai is. Decsen Fülöp Istvánt a kurátor, Óri János jelentette fel, egy másik esetben a tizedes volt a tanú, Alsónyéken pedig a kisbíró.⁷⁸

70 Decs községi protokollum – 1841. november 14.

71 Decs községi protokollum – 1843. október 8.

72 Decs községi protokollum – 1848. március 26.

73 Ócsény községi protokollum – 1836. október 23.

74 Alsónyék községi protokollum – 1789. július 5.

75 Illyés Endre: A magyar református földművelő ifjúság lelkipáncolásának története. Debrecen, 1936. 82.

76 Decs községi protokollum – 1797. július 23.

77 Decs községi protokollum – 1843. február 12.

78 Decs községi protokollum – 1843. március 6., Decs községi protokollum – 1795. április 26., 1799. február 3., Alsónyék községi protokollum – 1789. január 1.

Ha házasember káromkodott az nagyobb bűn volt, mintha legény tette ugyanezt. A házasembereknek ugyanis példát kellett mutatniuk a fiatalabbaknak. Még súlyosabb bűnnek számított a káromkodás, ha az asszony szájából hangzott el. Pedig gyakran volt erre is példa: a nők egymás közti összeszólalkozásai során igen sok káromkodó szó is elhangzott. „Kodány Mihály be adván, hogy Karátsony Pál felesége Istennek Sz. Nevét” káromolta, büntetése 6 korbács.⁷⁹ Decsi „Balog Bogár András Felesége Csapó Péter kertjében lopván, hogy meg intetett szomszédjaitól, még azt felelte Csapó Péternek: Fene egye meg Gazdáját Gyümöltésével együtt, mért tartja ott Czégérnek: ezentul pedig a szenvedhetetlen káromkodása” hozta 10 korbácsütés büntetését.⁸⁰ „Döme Mihályné az Mak Bért Szedő Elöl Járók kürmét akik a makot irták fenével etette” – 6 korbács a büntetése.⁸¹

A káromkodás a nap minden időszakában egyformán bűnnek számított, s nem tettek különbséget a hétköznapi és az ünnepnap káromkodás között sem. Enyhébb volt a megítélése a kocsmai káromkodásnak, mert a kocsmá egyébként is „bűnös helynek” számított, de természetesen ebben az esetben is büntettek. Decsen „Ifju Csáki István, és Bóna András Kenyeres Sámuel korcsmáján káromkodván a Tizedes bizonyítása szerint Törvényi végzés egyedül a káromkodásokért 12 pálta ütéssel büntetettek.”⁸² A templomban történő káromkodás megítéléséről még csak elképzelés sem alakulhatott ki, mert erre még a legelvetemültebb ember sem gondolt.

A különböző káromkodási fokozatok között a nemi szervek, az Isten és a szülők káromkodásba foglalása számított a legsúlyosabb bűnnek. Feltűnő, hogy vizsgált korszakunkban a Sárközben már Istent és Krisztust szidalmazó káromkodások voltak túlsúlyban. Például Decsen Balha Péter a „Birónak teremtését és Jézusát mivelte.”⁸³ Vég János az „Istennek Szt. Nevét” káromolta.⁸⁴ Alsónyéken „Bodó István a Szántó földeken véghez vitt Isten Káromlásáért 6 pálca tsapásokra ítéltetett.”⁸⁵ Ugyanott Geresdi István és Geresdi Mihály „két Testvér Atyafiak, éppen Szent István napján az az 1803. midőn az Isten házából a Sz. Sacramentummal való élésről kijöven a Népség magok házánál ezen Két Atyafiak öszve veszvén anyira huzták vonták egymást, irtóztató rútt káromkodásokkal káromolták, melyeket sokan de főképpen Kiss Péter egész háza 5 Személekből hallották, és előttünk is meg vallották: a jeles ünnep megszentésgteletése miatt büntetés: 24 óráig kalodát, és az 24 órák alatt két izbe 24 pálca büntetést kaptak. Mihályra rábizonyult egyéb is ezért, ha ezután ne többet csak egy csirkéjét valakinek lopás által el tulajdonítja már akkor a M. Uraság az Helységből mint rossz jobbágit ki vereti és helyébe jó és alkalmas jobbág fog állíttani.”⁸⁶

Ugyanakkor feltűnő és érdekes jelenség, hogy a tisztas, „böcsületben meg élemedett” öregemberek milyen gyakran vezetik be a határvizsgálati tanúkihallgatási jegyzőkönyvekben a határtanúsító szövegeket olyan durva káromkodásokkal, amelyekért egyébként súlyos büntetés járt volna. Ez a tény valószínűleg összefügg valamiképpen azzal a képzetrel, hogy a határ a gonosz tartózkodási helye. A határ biztosítására segítségül hívták a túlvilági erőket is. Az ilyen esetben a legsúlyosabb káromkodási formák is büntetlenül elhangozhattak.⁸⁷

79 Decs községi protokollum – 1824. december 18.

80 Decs községi protokollum – 1790. augusztus 8.

81 Decs községi protokollum – 1803. január 9.

82 Decs községi protokollum – 1799. február 3.

83 Decs községi protokollum – 1845. december 8.

84 Decs községi protokollum – 1827. április 22.

85 Alsónyék községi protokollum – 1789. március 29. – „Dani András Felesége Kis Évának sok kimondhatatlan káromkodásai lévén melyet Tizedesek um. Sallai Pál, Kurdi Péter, Bálint Mihály, Ketskés István sok izben bé jelentvén nevezetesen: Hogy a Birónak Lelekét öszve mivelte, ezt mondotta Szarik ő Birót, basza a Lelekét ilyen olyan Teremtettének, ezekért s több elő számlálhatatlan káromkodásaiért 10 Korbátsal büntetett.” – Decs községi protokollum – 1795. április 26.

Bé adván Mester Mihály és Ór. Szöke Istvány Damakos Miály Bérest hogy rettenetes káromkodásokkal illetvén Teremtő, Isteneket, Jézusokat, ki meg halgatadván – 16 pálca.” – Decs községi protokollum – 1824. november 7.

Varga János kisbíró panasza: „Köntzöl Istvány fija Istvány a mellett hogy nyakralólván még Teremtését Krisztusát és Jézusát mivelvén – 12 pálca.” – Decs községi protokollum – 1827. szeptember 23.

„Panaszképpen jelentvén Antalfi Mihály Felesége Varga Susánna, miként Menye Drubits Anna házánál öszve kurváván a Falu bikája basztának s egy szóval: minden Fertelmességet rá ordítván...” – Decs községi protokollum – 1831. december 17.

86 Alsónyék községi protokollum – 1804. január 21.

87 Tóth Péter: A határvizsgálati tanúkihallgatási jegyzőkönyvek történeti néprajzi forrásértéke – Rendi társadalom – Polgári társadalom 2. Kutatás módszertan. Szerk.: Erdmann Gyula. Gyula, 1989. 272–280.

A közvélemény, a hatósági kényszer és a pletyka

A közvélemény éber őre a közösségi értékrendszernek. Ez az „anonim tömegekből” álló hatalom mindenütt jelen van és mindenkit sújthat, mindenki fölött ítélkezik, amolyan „Isten szemé mindent lát” alapon. Félelmetes hatalma éppen abban van, hogy megfoghatatlan. Ez a névtelen hatalom természetesen nem magától alakult ki. Ebben része volt az egyházi hatóságnak, amely két értékrendet adott: jó és a rossz hosszú listáját, és ennek megtartásán szigorúan őrködött. Régebben a világi hatóság értékskálája alig különbözött az egyházétól, és hatalmával még inkább alátámasztotta az egyház által követelt rendet.

A világi bíraskodás gondoskodott arról, hogy az általa felállított erkölcsi törvények megsértését megtorolják. Az egyház és a világi hatóság minden esetben együtt is működött az általuk kötelezőnek nyilvánított törvények és erkölcsi szabályok érvényesítésében. A 18. században és még később is sok helyen az egy vallást követő, tehát homogén lakosságú községek többségében az egyházi és világi vezetés nem vált el egymástól, tehát a helyi politikai és egyházi község azonos volt.

Tisztesség dolga, hogy mást igaztalanul meg nem vádolunk. A tanácsulési jegyzőkönyvekben mégis rendkívül gyakoriak azok a feljegyzések, amelyekben tolvajsággal, erkölcstelen étellel, hamissággal vádolják egymást az asszonyok, a szomszédok, a régi haragosok. A sértő gyanúsítások, becsületesrontások ellen elsősorban a világi tanács előtt küzdenek az esküdtek, de az egyházi tanács előtt is békítgetnek haragosokat, egymással viszálykodókat. Nem is eredménytelenül. Legalább is igen sok ügy, alperes és felperes összecsapása végződött megbékéléssel, egymás és a közösség megkövetésével. Nyéken „Pap Péter Feleségétől panaszt tévén Paprika Ferencz nagyobbik Menye ellen abban, hogy mostanába meg halálozott kis gyermekének meg rontását Pap Péter napának boszorkányságának tulajdonította. Ellenbe Pap Péterné pedig sokféleképpen motskolta Paprika Ferencz Háza Népét. Azért mivel mind a kettő hibásnak találtatván a békességes meg edgyezés imponaltatva, ez succedálvan a pörlekedők meg korbácsoltassanak.”⁸⁸ Hasonló boszorkányvádról hallunk 1815-ben Ócsényből is: „Ifju Szabó Andrásné panaszsa, aki arról panaszolkodott, hogy közelebb ezen az Öszön magvas Kendert nyüvvén, Őtet Borbély Jánosné illetlen és motskos szókkal illetve, nevezetessen boszorkánynak mondotta. A mire az adott alkalmatosságot, hogy valamely Lampert nevü tsavargó Kanász azt mondotta Borbély Jánosnének, hogy addig a tehenének semmi hasznát nem fogja venni, valameddig a szomszédja úgy mint Szabó Andrásné él: hitelt advánn Lampert beszédének azért támadta meg Szabó Andrásné s azért nevezte boszorkánynak. Ezt a gyalázatot Szabó Andrásné nem szenvedheti, annyival is inkább, mivel az ólta mások is szemire vetették; hanem azt kívánja, hogy vagy bé bizonyítsa Borbély Jánosné, hogy ő boszorkány, vagy pedig ha megbizonyítani nem tudja, ő is gyaláztassék meg. Borbély Jánosné a vádat nem tagadja; de azt állítja, hogy Szabó Andrásné már az előtt őtet is megszida. Sőt fellyebb kezdvénn az egyenletlenségnek okát, vádolja Szabó Andrásné azzal, hogy a Tehenét megverte, megkáromolta. A mit Szabó Andrásné sem tagad. Mint hogy ez a per olyan fundamentomon épült, a melynek megítélése nem Ekklesiái, hanem Polgári Törvény Széket illet, úgymint a Borbély Jánosné marhájának megverésénn, azért is a perlekedők utasítottak a Külső Törvényszékre, igyekezevénn mind az által őket a Gyűlés egymással megbékéltetni, de a miből Borbély Jánosné nyakassága s engedetlensége miatt semmi sem lett.”⁸⁹ Magzatölési vádokról is igen korán hallunk. Decsen jegyezték fel 1802. június 19-én: „Váraljáról ide jött Kovács Őrse, Lukácsi Őrsét azzal vádolta, hogy gyermeket vesztett: és ő hallotta Mihály Rebitől: Mihály Rébi azért kérdőre vonatván azt vallotta, hogy eő azt nem mondotta hanem azt mondotta: Lukácsi Őrséről hogy szintén úgy két fattyat vetett mint én, de a melyek a Szent keresztiséget is meg érték: ezért Kovács hamis Tanu bizonyosságáért 12 Korbáts.” Lukácsit azzal is vádolta, hogy Varga János kocsissal parázna életet él, ennek kivizsgálását az egyházi törvényre bízzák, ha kiderül megbüntetik. „Kovács Őrse azonban előbbi Lakó helyére utasítatik.”⁹⁰

Egyéb rágalmozási ügyek: „Decsi Elek János Felesége, Szombati Kováts Mihály által meg szajháztatván, mely Titulust hogy Szombati Kováts Mihály hogy meg nem bizonyíthatott, tehát az Asszon meg kővettetett Szombati Mihály által.”⁹¹ Nyéken „Bodó Péter Bodó Pál Házánál tartatott Lakodalom alkalmaztosságával Ótsényi Hajdu Istvánt rutul öszve motskolta Hunczfutolta Sió Sára Nényével együtt úgy az Sió Sárának Édes Anyát (aki ezelőtt 14 Esztendőkel már meg halálozott) Száma nélkül meg Kurvázta, mely illetlen a már régen meg holtat, holta után Kurvai titulussal tilalmas illetni – 12 pálca.”⁹²

Az előljárók iránti tisztelet megadását a földesúr és a vármegye is megkívánta a községek népétől. Ezt szigorú

88 Alsónyék községi protokollum – 1789. február 22. – „Kováts Jánosnéval, Kováts Péternek Felesége öszve perlekedet tsekély okon mely perlésben Kováts Péter felesége, Kováts Jánosné Ördögnek, Boszorkánnak kiáltotta midőn a Templomban ment és a Pöndölét fel haitván a Meztelen Seggit verte reá: minthogy Kovács Jánosné mindenben ártatlannak találtatván Kováts Péter Felesége pedig egészen ok minden roszbán, és ha Terhes nem volna” megbüntetnék. – Alsónyék községi protokollum – 1806. augusztus 16.

„Takács Mihály több szószártyárságai között erről is meg jegyeztetvén, hogy bizonyos Eskütt társunknak bor és magunk között ártatlan egykori mulatságban történt fel költését, gyalázatos beszédekkel, mint szokása és Fetségés lotsogás, Bátaszékieknek is hallatára, el hitelte. Azért mint rossz nyelvü ember most megintetik, olly conditioval, hogy ha leg kissebb Kofaságba és lotsogásba fog tapasztaltatni minden törvény nélkül 12 Korbácsal meg büntetetik most pedig mind azon betsületes Esküttet mint az egész Társaságot meg kövesse.” – Alsónyék községi protokollum – 1789. március 15.

89 Ócsény községi protokollum – 1825. november 12.

90 Decs községi protokollum – 1802. június 19.

91 Decs községi protokollum – 1786. január 6.

92 Alsónyék községi protokollum – 1808. január 22.

büntetés terhe mellett a községi előljáróság is komolyan vette. A decsi öreg Balázs István 1795 szeptemberében „a Birónak, és Eskütteknek meg czáfolásokért, melyet meg nem bizonyíthatott, és azért, hogy mivel sok Esztendeig Eskütti hivatalt is folytatta s még se tutta meg gondolni miben álljon az Elöl Jároi hivatal meg büntettetett 10 Pálcza ütésekkel, hogy másnak is ezután jó Tanátsot s jobbat mint magának adott adhasson.”⁹³

Sok példa van a nép és a tanácsbeliek összeütközésére, a tisztviselőkkel szembeni jogos, vagy jogtalan vádaskodásra. Az alsónyéki protokollumban olvashatjuk egy 1789. január 27-iki bejegyzésben, hogy „találkozik közöttünk olly erköltstelen Lakos a ki ezen a dologba jób beli tekintő minden embertől helybe hagyható jó rendelésünknek ellene szegezvén magát Hellységünk érdemes Biráját Kiss Pétert Tegnapi Napon nem tsak személyébe rágalmazásával minden töle ki telhetőképpen megbecstelenítette, nevezetessen mindenkori részegnek mondotta, tsak maga tette Birónak, ezrével hordattya magához a pálinkát és egyebet, hanem még kezét is bátorkodott ellene felemelni.” Mivel az előljárókat szabályosan választották, így a „fölyebbvalóságot képviselik, a kik ezek ellen támadnak a fölyebbvalóságnak támadnak ellene. Az ilyen fel támadás már szikrája annak a nagyobb veszedelemnek, melly a Hellységet, Városokat egyzsoval az emberi Társaságot eleitől fogva boldogtalanná tette. Minthogy pedig efféle tselekedet, nem tsak veszedelmes a Hellység edgyességére nézve,” de büntetésre méltó is „ezért ifj. Tóth István a rossz cselekedetért 6 Kemény pálcza tsapásokra és a meg becstelenített Személynek meg követésére ítéltsék.”⁹⁴

Részben az esküdtek, bírák gyakori hasznoszerző akciói, visszaélései szíftották a nép jogos elégedetlenségét, másrészt a sikerebb életűek, jobb sorsúak iránti örökös irigység serkentett rengeteg koholt vádaskodást a hatalomtól távol állók köréből. Tipikus és gyakori vád, amellyel Szabó Györgyné illetve a decsi tanácsot 1789-ben: „a mult 1788. Esztendőbeli Helség Öreg Biráját Csáki Istvánt, ugy 1789. Esztendőbeli Öreg Birót Dani Pált és az egész Tanátsot Vér Szopóknak, hamis dologban utban járóknak, és a Szegénységet huzóknak vonyóknak kiáltotta...” (Természetesen Szabóné férje szegény házas zsellér volt.)⁹⁵

A pásztorok, akik általában nem helybeliek voltak, hanem idegenből jöttek ide, gyakran összeütközésbe kerültek a helyi jogszokásokkal, az érvényes erkölcsi normákkal. Elsősorban ők azok, akik az esküdtek bíraskodási ügyeiben a főszereplők: élen jártak a káromkodásban, a paráznaságban, a békétlenségben, a tolvajlásban. Alsónyéken „Orgyan Mihály Bankó János volt Kanásza káromkodásért meg tsapatott”.⁹⁶ Decsen Harka András juhász 16 pálcát kapott káromkodásért.⁹⁷ Alsónyéken „Námán Istók 24 óráig valo Kalodázással és 24 Pálcza ütésekkel a Birók által azért büntettetett meg, hogy száma nélkül való Ribákat, Tyukokat, és Malaczt is tolvajlás képpen el tulajdonítván rajta kapatott. És hogy a Tettes Ns. Vármegye fogságára nem adatott melyet meg érdemlett volna tsak éppen a mentette meg hogy a Helység Ménes Pásztora s a jószágot bitang képen nem lehetett. De ellenben meg vagyon néki ajánlva, hogy ha leg kissebbet fog ennek utánna tapasztaltatni, minden irgalom nélkül fog Tettes Ns. Vármegye fogságára küldetni.”⁹⁸

A szóbeszéd, pletyka nagyon szigorú: azonnal működésbe lép, mihelyt valaki olyat cselekszik, ami eltér a szabálytól. A kibeszélés mindig konkrét helyzeteket rögzít, olyan mint egy szóbeli jegyzőkönyv, egy részrehajló tanúvallomás. Csak egy példa az alsónyéki községi jegyzőkönyvből, ahol a falusi szóbeszéd írásban is rögzült. „Csapó Mihály Feleségét Takács Sárát, Paprika Ferencz Törvény elibe citáltatta azért: hogy a mult nyáron a M. Uradalom Szénája gyűjtésekor az Ifjuságnak bolond szokása szerént a rakandó Baglyában Paprika Ferencz Erse Menyetske Leányát, Csapó Mihállal az Ifjuság belé vetvén Szénával bé takartak, mintha a Csapó Mihály a Paráznaságot elkövette volna azon Menyetskével; Melyet Csapó Mihály Feleségének valaki feladván, szüntelenül kurvázta, szajházta, anyira hogy Paprika Erse férje Kováts István is maid valónak hívén a dolgot, feleségét miatta meg is mosofázta jól hogy ha igaz nem vólna a dolog. Bátorkodnék ki keresni. Melynek mi végire járván ki jött Paprika Erse gyakori meg kurvázása szajházása, melyet Csapó Mihály Felesége meg nem tudott előttünk bizonyítani, és ugyan ezen cselekedete s az ártatlan Menyetskének meg szajházásáért Csapó Mihálné 12 korbáts büntetésre íteltetett: de könyörgés által magát a meg jobbításra előttünk ajánlván meg kegyelmeztünk néki, most eczer.” De – fűzik hozzá a határozathoz – ha folytatja a pletykálkodást, elnyeri a büntetést.⁹⁹

Hasonlóan ártatlannak tűnő dolog történt Decsen is. „Kotsis Rátz Péter, Bogár György fia Péter, Mozolai Pál fia István, Ketskés István fia István, Öreg Gamós János fia András, ezek Kozma György Hajadon Leánya Juditról ki mondhatatlan mocskos dalt kezdvén a hajadon nagy gyalázatjára.” 10 pálcza büntetést kaptak érte.¹⁰⁰ A dal megszületésének okát valószínűleg a sértett hiúságában kereshetjük, valamelyik legény kosarat kaphatott a gazdag, egyke leányzótól, aki pár hónappal később egy másik decsi legényhez ment férjhez.

A pletyka és a szóbeszéd olyan nagy hatalom, hogy nem volt tanácsos okot adni a megszólásra. Akit megszólaltak, annak az értéke csökkent a falu szemében, és ezt lépten-nyomon éreztették is vele. Tárkány Szücs Ernő mutatott rá a

93 Decs községi protokollum – 1795. szeptember 20.

94 Alsónyék községi protokollum – 1789. január 27.

95 Decs községi protokollum – 1789.

96 Alsónyék községi protokollum – 1789. április 24.

97 Decs községi protokollum – 1843. február 2.

98 Alsónyék községi protokollum – 1808. augusztus 23.

99 Alsónyék községi protokollum – 1808. február 13.

100 Decs községi protokollum – 1798. május 20.

régi értékrend eltorzulásának, a régi erkölcsi rend visszajára fordulásának eseteire. Ennek szélsőséges példája a tiszazugi méregkeverő asszonyok esete, a magzatelhajtás elharapózása, az egyke.¹⁰¹ Az egyke eltorzította a családi élet egészséges fejlődését és sajátos „nőuralom” alakult ki. Viszonylag jobban örültek a leánygyermeknek, mert azt szebben lehetett öltöztetni a híres sárközi népviseletbe. Az egyetlen gyermeket kímélték. Ez persze követelődzővé tette, s az élet korán beavatta a felnőttek dolgaiba. A nagylányokat is kímélték, ők voltak a családi vagyon cégerei. A vagyonos menyecskéhez beházasodott szegényebb vót kiküldték dolgozni, a feleség viszont kényelmesen élt, az idősebb nőrokonok irányításával cselédek végezték a házimunkát. A hanyatlás, az egyke korszakában az egész családi vagyon a faluban élő női családtagok kezében volt. A nők felszabadultságára jellemző, hogy – a korábbi gyakorlattól eltérően – a házasságkötés után is megtartották leánykori nevüket. Mindkét részről nagy volt az erkölcsi szabadosság, s a terméketlen, érdekből kötött házasságokban napirenden voltak a válások.

Ez a torzult helyzet az, amikor a közvélemény „szemet húny” a közösség már nem botránkozik meg, sőt hallgatólágosan egyet is ért, holott tagjai súlyosan vétének a régi erkölcsi törvények és szabályok ellen: veszélybe kerül az értékrend és vele együtt a falu közössége is. A Sárközben az 1930-as években már eljutottak oda, hogy nem azt szólták meg, aki elhajtotta a magzatát, hanem azt, aki nem elég „ügyes” és mindegyre „úgy marad”, és meg is szüli gyermekét.

A paraszti közvélemény azt tartotta megvetendőnek, megbélyegzésre méltónak, ami eltért az általánosan elfogadott normáktól, attól függetlenül, hogy az önmagában erkölcsös vagy sem, esetleg éppen semleges. A megszokottól való eltérés az élet minden vonatkozásában elítélendő. Ezt bizonyítja az a magatartás, amelyet a falu a vénlánnyal és vénlegénnyel szemben tanúsított, és amely kegyetlenségében sokszor a nyilvános megszégyenítés, a kirekesztés, a gúny mindenféle formájában megnyilvánult, pedig sokszor nem is a vénlány vagy a vénlegény volt az oka annak, hogy nem élt házasságban. De mivel a házasság a falu rendje szerint természetes és megszokott állapot, ennek ellenkezőjével a falu nem tanúsít megértést. Kicsúfolásra, megvetésre, megszólásra ad alkalmat az egészséges paraszti életképesség hiánya is, a születésbeli vagy később keletkezett testi vagy szellemi fogyatékoság. Így azután a bugyuta, a szellemi vagy testi fogyatékoság beszédtema volt a faluban, és az egészséges ember azzal a kegyetlen elégtétellel nevetett és gúnyolódott fölötte, melyet nem tud magától megtagadni, mert ez valamiképpen saját értékét tudatosítja.

A paraszti közösségekben a cél megvalósítására irányuló küzdelem és törekvés az illető közösségeknek nemcsak létfeltételét jelentette, hanem olyan törvényt, mely egész életét és erkölcsi felfogását áthatja. Az egészséges paraszti közösségekben a cél mindig az élet biztonságára, a létszükségletek minél teljesebb kielégítésére irányult, ezt szolgálták olyan értékek mint a szorgalom, a szolidaritás, a kitartás, a munka fegyelme. A közösségi gondolkodásmód alól a legtekintélyesebbek sem tudták kivonni magukat, de vétségük elbírálása enyhébb volt.

---

101 Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Bp., 1981.

Felhasznált irodalom

Elsősorban a négy sárközi község (Őcsény, Decs, Sárpilis, Alsónyék) református egyházközségeinek iratanyagát, valamint a szekszárdi Wosinsky Mór Múzeum Ethnográfiai Adattárában található decsi és őcsényi községi protokollumokat használtam fel.

- Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítések befejezéséig. (Tanulmányok Tolna megye történetéből VII. Szerk.: K. Balog János) Szekszárd, 1976.
- Balázs Kovács Sándor: „Nem viselem a remöte életöt.” Egy sárközi református presbitériumi jegyzőkönyv feljegyzéseiből = Dunatáj 1980/1. 37–48.
- Balázs Kovács Sándor: Egy sárközi parasztcsalád történetéből = A Dunántúl településtörténete VIII. (Szerk.: Nemes István) Pécs, 1990. 357–365.
- Balázs Kovács Sándor: A presbitérium szerepe a sárközi parasztság életében = Dunatáj 1994/2–3. 65–74.
- Benedek Sándor: A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja. Órisziget, 1971.
- Györffy István: Káromkodók = Nagykunsági krónika. Karcag, 1984. 105–116.
- Illyés Endre: A magyar református földművelő ifjúság lelkigondozásának története. Debrecen, 1936.
- Illyés Endre: Egyházfegyelem a magyar református egyházban (XVI–XIX. században) Debrecen, 1941.
- Jávor Katalin: Egy 19. századi presbitéri jegyzőkönyv tanulságai = Népi kultúra – népi társadalom V–VI. 1971. 71–103.
- Katona Imre: Sárköz. Bp., 1962.
- Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bp., 1881.
- Kósa László: Erkölcsi kihágások és büntetésük Gyulán a XIX. század első felében = Békés Élet 1979/1. 118–125.
- Kósa László: Protestáns egyházas szokások és magatartásformák = Magyar Néprajz VII. (Főszerk.: Dömötör Tekla). Bp., 1990. 443–481.
- Kunzabó Ferenc: Sárköz. Bp., 1972.
- Losonczy Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. Bp., 1977.
- Tanulmányok egy sárközi falu társadalmáról. Szerk.: Mády Zoltán. Bp., 1942.
- Nagy Janka Teodóra: Büntetőjogi néphagyományok és -szokások. = Bölcskei Tanulmányok 1. Szerk.: Szabó Géza. Bölcske, 1994. 261–284.
- Nagy Olga: A törvény szorításában. Bp., 1989.
- Péterfy László: Fegyelmezés a kisküküllői egyházmegyében a XVIII. század folyamán a vizitációs jegyzőkönyvek tanúsága szerint = Református Szemle 1974. 109–118.
- W. G. Sumner: Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége. Bp., 1978.
- Szendrey Ákos: Népi büntetőszokások = Ethnographia 1936. 65–71.
- Szilágyi Miklós: Társadalom és műveltség Gyomán = Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség. Debrecen, 1995. (Folklor és ethnográfia 87.) 164–259.
- Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Bp., 1981.
- Tóth Péter: A határvizsgálati tanúkihallgatási jegyzőkönyvek történeti néprajzi forrásértéke = Rendi társadalom – Polgári társadalom 2. Kutatás-módszertan. Szerk.: Erdmann Gyula. Gyula, 1989. 272–280.
- Tüskés Gábor: A protestáns közösségek népi kultúrájának néhány kérdése = Népi kultúra – népi társadalom XIV. 1987. 215–233.
- Vajda Mária: Hol a világ közepe? Parasztvallomások a szerelemről. Kecskemét, 1988.
- Veres László: Erkölcsi normatívák és tevékenységi típusok. Debrecen, 1984.
- Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Bp., 1982.
- Zentai János: Baranya megye néprajzi csoportjai = Ethnographia LXXXIX 1978. 5–43.
- Zentai Tünde: Őcsény régi faluszervezete. Őcsény, 1994.